

Trgovački odnosi između Mlečana i Osmanlija u Dalmaciji tijekom 16. i 17. stoljeća

Vučković, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:145679>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Martina Vučković

**Trgovački odnosi između Mlečana i Osmanlija u Dalmaciji
tijekom 16. i 17. stoljeća**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Trgovački odnosi između Mlečana i Osmanlija u Dalmaciji
tijekom 16. i 17. stoljeća

Diplomski rad

Student/ica:
Martina Vučković

Mentor/ica:
Prof. dr. sc. Kristijan Juran

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Martina Vučković**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Trgovački odnosi između Mlečana i Osmanlija u Dalmaciji tijekom 16. i 17. stoljeća** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. srpnja 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Dalmacija u 16. i 17. stoljeću kroz prizmu trgovinske razmjene	3
2.1. Politički okvir: rat i mir u kontekstu trgovine	3
2.2. Problemi u trgovinskoj razmjeni	6
3. Trgovina Bosanskog pašaluka s Dalmacijom	10
3.1. Trgovina Bosanskog pašaluka.....	10
3.2. Trgovački gradovi Bosanskog pašaluka.....	14
3.3. Položaj Dubrovačke Republike u trgovinskoj razmjeni.....	18
3.4. Glavna obilježja i proizvodi trgovinske razmjene.....	22
4. Trgovanje u primorskim skalama	32
4.1. Gabela na Neretvi.....	32
4.2. Makarska	35
4.3. Šibenik.....	37
4.4. Zadar.....	39
4.5. Obrovac i Skradin.....	45
4.6. Split	48
5. Zaključak	60
6. Sažetak	62
7. Summary	63
8. Popis literature	64

1. Uvod

Povijest Dalmacije u 16. i 17. stoljeću obilježena je čestim vojnim i razbojničkim upadima te ratovima između Mlečana i Osmanlija koji su utjecali na promjene granica i na svakodnevni život dalmatinskog stanovništva. Sve je to zapravo bila posljedica političkih zbivanja potkraj srednjeg vijeka: mletačkog zauzimanja Dalmacije s jedne te osmanskih upada i osvajanja s druge strane. Sukladno tome, blizina Osmanlija i Mlečana u Dalmaciji reflektirala se i na trgovinsku razmjenu ovih dviju država koja se odvijala na relaciji između dalmatinskih priobalnih gradova i osmanskih posjeda u njihovom zaleđu. Osim ratova, koji su iznova mijenjali uvjete trgovinske razmjene, činjenica da je Mletačka Republika svakim ratom gubila svoju prevlast u istočnom Sredozemlju dovela je do situacije u kojoj je Mlečanima Dalmacija i njena trgovina postala krucijalan čimbenik. S druge pak strane, Osmanskom Carstvu Dalmacija je bila važna točka koja je omogućavala daljnji izvoz osmanskih proizvoda na zapad, čime se njihova trgovinska razmjena sve više razvijala.

Središnji dio ovog rada čine poglavlja 2., 3. i 4. s pripadajućim potpoglavljima koja prikazuju kako je tekla trgovina u Dalmaciji između Osmanlija i Mlečana ovisno o vremenu i mjestu gdje se odvijala. Prvo od tih poglavlja bavi se temeljnim značajkama dalmatinske trgovine u 16. i 17. stoljeću, to jest uvjetima u kojima se odvijala trgovinska razmjena, posebno u kontekstu osmansko-mletačkih sukoba. Također se daje kratki prikaz kako su uskoci, hajduci, bolesti i krađe negativno utjecali na trgovinsku razmjenu u dalmatinskim gradovima. Sljedeće poglavlje se bavi trgovinom određenih prostora u Bosanskom pašaluku i dalmatinskim gradovima pod mletačkom, odnosno osmanskom upravom. Sukladno tome, objašnjava se trgovačka situacija u Bosni, koji gradovi su se uključivali u trgovinu te kako je trgovinska razmjena tekla od centra Bosne i Carstva dalje do dalmatinskih gradova, iz kojih je išla prema Mlećima. Isto tako, jedno potpoglavlje je posvećeno položaju Dubrovačke Republike, osmanskog vazala i velikog mletačkog suparnika, kojoj je cilj bilo preusmjeravanje trgovine u

njene luke, što je i postizala u periodu osmansko-mletačkih ratova. Na kraju poglavlja opisana su glavna obilježja dalmatinske trgovinske razmjene, kako se razvijala, koliko je bila važna objema stranama, što je sve na nju utjecalo te koji su bili glavni trgovinski proizvodi, pri čemu je poseban značaj pridan soli kao najvažnijoj robi. Četvrto poglavlje se sastoji od šest potpoglavlja koja se bave trgovinom najbitnijih trgovinskih skala u Dalmaciji: Gabelom na Neretvi, Makarskom, Šibenikom, Zadrom, Obrovcem, Skradinom i Splitom. Pritom su obrađeni najbitniji proizvodi razmjene te kako je tekla trgovina do i iz tih skala. U posljednjem potpoglavlju riječ je o osnivanju i ulozi splitske skale koja se kroz 16. i 17. stoljeće nametnula kao najvažnija dalmatinska luka i Osmanlijama i Mlečanima, te kao takva daje uvid u njihove trgovačke odnose.

S obzirom na to da ova tema nije monografski obrađena, u pisanju ovog rada koristili su se razni članci iz brojnih publikacija i zbornika koji nude osvrt na gore navedene teme iz mletačke i osmanske perspektive. Svi u njima obrađeni trgovački aspekti jasno pokazuju koliko su važnost imale luke i skale u Dalmaciji i za Mletačku Republiku i za Osmansko Carstvo.

2. Dalmacija u 16. i 17. stoljeću kroz prizmu trgovinske razmjene

2.1. Politički okvir: rat i mir u kontekstu trgovine

Početak 15. stoljeća, to jest 1409. godine, kada je ugarsko-hrvatski kralj Ladislav Napuljski Mlečanima prodao Dalmaciju, Zadar, Pag, Novigrad i Vrana postali su dio Mletačke Republike. U sljedećim su desetljećima Mlečani nastavili s osvajanjem dalmatinskih gradova, od Šibenika, preko Trogira do Splita, kao i otoka od Cresa do Korčule i Hvara, pa sve do Krka kojeg su zauzeli 1481. godine. Od tada pa sve do njenog pada u 18. stoljeću, Mletačka Republika je u svojim rukama imala istočnu jadransku obalu od Istre na sjeveru do Albanije na jugu, izuzev obalnog predjela između rijeka Zrmanje i Rječine koji je bio dio Habsburške monarhije, Dubrovačke Republike i dijelova dalmatinske obale koje su Osmanlije zauzele u kasnijim razdobljima. Sukladno tome, Mletačka Republika u Dalmaciji je obalu odvojila od njenog zaleđa.¹ Isto tako, dolazak Mlečana na područje Dalmacije doveo je do promjena u organizaciji vlasti u gradovima, pa je taj dio Jadrana činio cjelinu pod imenom Mletačka Dalmacija koja se prostirala od Krka do Korčule. Dijelovi istočne jadranske obale su Mletačkoj Republici bili iznimno značajni zbog čega se način vođenja dalmatinskih komuna podređivao razvoju same Venecije.²

U drugoj polovici 15. stoljeća Osmanlije su sve više napredovale prema Dalmaciji, a početkom 16. stoljeća približili su se mletačkim posjedima na istočnoj strani Jadrana.³ Područje i utvrde od Krbave do Like postale su dio Osmanskog Carstva do 1530. godine, a 1537. i Klis je pao u osmanske ruke.⁴ Nakon rata koji se vodio od 1537. do 1540. godine Mlečanima je u Dalmaciji ostalo područje uništeno od rata i iseljavanja, a da bi smirili situaciju Mletačka

¹ L. Čoralić, 2009, 13.

² Isto, 17-18.

³ Isto, 14.

⁴ T. Farkaš, 2015, 65.

Republika je odlučila privući osmanske trgovce u svoje luke na istočnoj strani Jadrana. Došlo je do razvoja lokalne trgovačke razmjene čiji su sudionici bili osmanski trgovci koji su dolazili i prodavali svoju robu na dalmatinskim tržnicama i sajmovima. Sukladno tome, na dalmatinskim je rektorima bilo da otvore gradska tržišta i budu u dobrim odnosima s Osmanlijama na granici kako bi se mirnodopski period nastavio.⁵

Ratna zbivanja u ovom periodu negativno su utjecala na razvoj poljoprivrede u Dalmaciji, posebice na području Ravnih Kotara oko Zadra, gdje se žito, koje su Mlečani pokušavali prevoziti u Veneciju, najviše uzgajalo. Ipak, količine koje su se proizvodile bile su nedovoljne zbog čega su žito dalmatinski gradovi morali uvoziti, između ostalog, i s osmanskog područja.⁶ U Dalmaciji se, osim žita, uzgajala i vinova loza već od prethodnog stoljeća, a prodaja vina je bila jako bitna otocima kao što su Hvar i Brač jer su na taj način mogli nadoknaditi manjak zarade od žita. Ratna zbivanja u 16. stoljeću negativno su utjecala i na uzgoj maslina, što je bio samo jedan od razloga zašto ta grana nije uspjela u Dalmaciji. Novodoseljeno morlačko stanovništvo se na području Zadra uspješno bavilo stočarstvom čemu je pripomogla i činjenica da su stoku mogli bez problema premjestiti u slučaju prodora Osmanlija iz zaleđa.⁷ Period Ciparskog rata (1570. – 1573.) također se negativno odrazio na osmansko-mletačku razmjenu, to jest došlo je do raskida trgovine između Osmanlija i Mlečana u Dalmaciji.⁸ No po njegovu je završetku nastupilo mirnodopsko razdoblje u kojem se poljoprivreda počela razvijati i na otocima, ne više samo u dalmatinskom zaleđu, a trgovina kojom su upravljali lokalni trgovci počela se širiti i po čitavom istočnom Jadranu.⁹

⁵ J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 22.

⁶ M. Knapton, 2007, 393.

⁷ Isto, 393-394.

⁸ T. Raukar, 1977, 221.

⁹ S. F. Fabijanec, 2012, 63.

U 17. stoljeću, tijekom prve godine Kandijskog rata, koji je trajao od 1645. do 1669. godine, mletačko je stajalište bilo da bi se oni u Dalmaciji samo trebali braniti te da bi se razmjena između Osmanlija i Republike trebala nastaviti u dalmatinskom zaleđu, no predstavnici dalmatinskih gradova nisu bili istog mišljenja.¹⁰ Jak udarac trgovinskoj razmjeni tijekom Kandijskog rata je bilo obustavljanje izvoza stoke iz Zadra u Veneciju, te prestanak izvoza žita iz Novigrada, Ljubča i Privlake u blizini Zadra, čija se skala zatvorila na samom početku rata (1646.). Trgovina nije u potpunosti nestala, no velikim dijelom se sada odvijala krijumčarenjem u naseljima pokraj Zadra: Bibinju, Pakošanama, Svetom Filipu i Jakovu i tako dalje, gdje su se nalazili osmanski izvoznici kože, ulja, vune i sira.¹¹

Zbog gubitka Krete, nakon Kandijskog rata, jedan od glavnih ciljeva Mletačke Republike je bio uspostavljanje trgovine s Osmanskim Carstvom u dalmatinskim trgovačkim središtima, zbog čega je definiranje granice i smirivanje odnosa između stanovništva na obje strane bilo od primarne važnosti. Novi generalni providur Dalmacije i Albanije 1669. godine postao je Antonio Barbaro čiji je zadatak bio srediti situaciju u Dalmaciji u kojoj su i nakon rata bili česti upadi u dalmatinska središta.¹² Na njemu je bilo i da se pobrine za obnovu trgovine s Bosnom u Dalmaciji, pa je tako eminima koji su se nalazili u gradovima poslao poziv na ponovni razvitak trgovine, no situacija u kojoj se Mlečani i Osmanlije nisu mogli dogovoriti oko granice onemogućavala je bilo kakvu vrstu normalnog poslovanja.¹³ Nakon što je Kandijski rat priveden kraju život se u Dalmaciji počeo vraćati u normalu te je sve više jačala potreba za obnovom trgovine na cijelom području. Jedan od ciljeva je bilo oživljavanje splitske skale i borba protiv engleskih i nizozemskih brodova u Jadranu koji su se sve češće pojavljivali i

¹⁰ T. Mayhew, 2008, 31.

¹¹ I. Pederin, 1990, 143.

¹² T. Mayhew, 2008, 49-50.

¹³ Isto, 53.

prijetili mletačkoj prevlasti na moru.¹⁴ Slijedom toga, u narednim godinama se oporavila splitska skala, iz Zadra se ponovno izvozila stoka, a ujedno se stabilizirala i trgovačka razmjena iz zapadnog dijela Bosne, čija se roba dalje izvozila i iz Šibenika.¹⁵

Isto tako, krajem Kandijskog rata Mletačka Republika je svojem području pripojila Klis s okolicom, dok je stanovništvo Makarskog primorja i Poljica, iako još uvijek bilo pod vlašću Osmanlija, iskazivalo lojalnost i Republici, pa je Splitu bilo omogućeno trgovanje s njihovim gradovima kao da se nalaze pod istom državnom upravom.¹⁶ I u početnim godinama Morejskog rata, nakon razdoblja između 1671. i 1684. godine kada je trgovina opet imala priliku odvijati se u donekle mirnim uvjetima, trgovinska razmjena je oslabila, što je odlučio iskoristiti Dubrovnik. Štoviše, tijekom prve godine Morejskog rata (1684.), situacija je bila takva da su neki bosanski trgovci morali tražiti od Mletačke Republike da im dopusti prodaju njihovih proizvoda u splitskoj skali, a isto tako 1685. godine druga grupa trgovaca iz Bosne dobila je dopuštenje da trguje preko Zadra bez straha od mogućih napada.¹⁷ U periodu nakon kraja Morejskog rata 1699. godine trgovina je ponovno bila ugrožena, pa je Mletačka Republika i ovog puta pokušala obnoviti trgovačke veze na području Dalmacije, no objavom novog rata od strane Osmanskog Carstva 1714. godine mletački planovi su ubrzo bili potisnuti.¹⁸

2.2. Problemi u trgovinskoj razmjeni

Osim učestalih ratova, trgovinu između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva često je ugrožavalo širenje bolesti i napadi odmetnika, poput hajduka i uskoka, koji su otimali vrijedne proizvode iz karavana, a trgovce ubijali. U ratnim razdobljima trgovina između

¹⁴ T. Mayhew, 2008, 63.

¹⁵ I. Pederin, 1990, 143-144.

¹⁶ S. M. Traljić, 1973, 456-457.

¹⁷ T. Mayhew, 2008, 249-251.

¹⁸ Isto, 87.

Mlečana i Osmanlija pretrpjela bi veliku štetu, što su iskorištavali Dubrovčani kako bi unaprijedili svoju trgovinsku razmjenu. No situacija bi se smirila nakon rata kada bi obje države potpisale sporazume u slučaju da u mirovnim ugovorima ne bi bilo spomena o trgovini. Isto tako, trgovini su štetili i manji sukobi i bitke na granici zbog kojih bi skale bile zatvarane. Osmanlije su se žalile da Mlečani provode samovolju, dok su Mlečani optuživali Osmanlije za nanošenje štete narodu i trgovini. Takva situacija je bila karakteristična za početak 17. stoljeća kada su kliški zapovjednici mletačkim trgovcima stvarali probleme, što je 1621. godine dovelo do susreta osmanskih zapovjednika s providurom Novigrada i generalnim providurom konjaništva u Obrovcu koji su se obvezali štititi trgovce koji su dolazili u skale u Karinu i Obrovcu.¹⁹

Iako je Mletačka Republika dosta ulagala u utvrđivanje svojih istočnojadranskih gradova, Osmanlije su do 1573. godine zauzele velik dio dalmatinskog teritorija, što je utjecalo na promjenu načina ratovanja u Dalmaciji. Naime, pribjegavajući taktici partizanskih upada i „malog rata“, uskoci i drugi pripadnici pograničnih društava često su preko mletačkog teritorija upadali na osmanski.²⁰ Uskoci su Osmanlijama onemogućavali trgovinu preko Jadrana pa su tako ispočetka napadali samo muslimanske brodove, no kasnije su se okrenuli i kršćanskim brodovima koje su Osmanlije koristili, što su opravdavali činjenicom da oni prevoze robu „nevjernika“. Osmanski trgovci su se žalili i mletačkom dužd želeći nadoknaditi svoje gubitke, no Mlečani sebe nisu smatrali odgovornima za to. Isto tako, slali su peticije i svom sultanu ističući da, ako Mlečani misle da je Jadran njihovo more, onda je i sve što se u njemu događa njihova odgovornost pa tako i uskoci. Sukladno tome, sultani su slali diplomatske poslanike u Veneciju u nekoliko navrata, čemu svjedoči izvor iz 1588. godine kada je trgovca Seyyid Abdija veliki vezir poslao u Mletačku Republiku da vrati robu. Isto je tako 1596. godine sultan poslao

¹⁹ S. M. Traljić, 1962, 345.

²⁰ T. Mayhew, 2008, 26.

kapudan pašu²¹ u Klis da osigura zonu oko grada kako bi osmanski trgovci mogli tu slobodno trgovati.²² Bilo je i slučajeva kada bi se predstavnici osmanske vlasti pridružili piratskim akcijama umjesto da se bore protiv njih, čemu svjedoči podatak iz 1593. godine kada su Mlečani tražili od sultana da kazni dizdara²³ u Neretvi koji je izvršio raciju i ukrao preko 2 000 sireva s broda Nikole Curazića s Hvara.²⁴ Štoviše, u trenutku kad se trgovina između Venecije i Levanta udaljila od Dalmacije zbog uskočkih upada, Juraj de Grisogno, patricij iz Zadra koji se bavio trgovinom, 1588. godine poslao je žalbu Trgovačkom vijeću u Veneciji. Zbog uskoka se trgovinska zarada smanjivala, roba je postajala sve skuplja u Neretvi, Trogiru, Zadru, Splitu i Šibeniku, a karavane s osmanskog područja su sve rjeđe dolazile do komuna u Dalmaciji. Slijedom toga, napadi uskoka imali su loš utjecaj i na gospodarstvo u unutrašnjosti koje je patilo zbog smanjene proizvodnje žita i izvoza stoke u dalmatinske luke. U takvim situacijama, Osmanlije su ponekad u Senj slale žito da bi platile danak ili otkupninu zbog čega je u dalmatinskim gradovima uvoz žitarica s osmanskog područja poskupio.²⁵

Treća pojava koja je štetila trgovini su bile zarazne bolesti, posebice kuga koja je bila najčešća, a veliki problem je bio način na koji su se Osmanlije nosile s njenim izbijanjem. Naime, kad bi se kuga počela javljati u nekom mjestu, stanovništvo bi počelo bježati iz toga područja zbog čega bi putnici širili kugu velikom brzinom. Da bi spriječili širenje kuge po svojim gradovima, Mlečani su zatvarali granične prijelaze, što bi onda uzrokovalo i zastoj trgovine. Zadaća dalmatinskih liječnika je bila pripaziti na situaciju u Bosni kako bi obavijestili

²¹ Kapudan paša je bio osoba u Osmanskom Carstvu koja je zapovijedala osmanskim mornaricom. (M. Pavić, 2014, 369.)

²² M. P. Pedani, 2008, 160-161.

²³ Dizdar je bio osoba koja je u Osmanskom Carstvu upravljala tvrđavom.

(<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15549> pristupljeno: 19.5.2023.)

²⁴ M. P. Pedani, 2008, 162.

²⁵ S. F. Fabijanec, 2012, 60.

vlasti kad bude potrebno da zatvore granice. Isto tako, vijesti da Bosnom hara kuga znale su biti lažne, proširene sa željom da se zaustavi trgovina u skalama koje bi tada ostale bez prometa. Kako bi se zaustavilo širenje zaraznih bolesti bili su bitni sanitarni koridori koje se osnivali Mlečani, posebice u 18. stoljeću te karantene koje su već od prije zabranjivale putnicima neometano kretanje po gradu bez provođenja određenog vremena u izolaciji. Svoje granice je zatvarala i Dubrovačka Republika na sam spomen širenja kuge zbog čega su osmanske vlasti, koje su isticale da nema straha od zaraze, tražile da se skala otvori. Granice su se zatvarale i zbog pojave stočnih bolesti koje su obustavljale uvoz životinja (samo onih koje su prenosile bolesti ili svih), dok su ljudi neometano putovali.²⁶

Na osmansko-mletačkoj granici u Dalmaciji česte su bile krađe robe i stoke, a ne toliko rijeka pojava su bile i međusobne osvete stanovništva tog podneblja koje nije obraćalo pažnju na činjenicu da su nakon ratnih zbivanja sklopljeni mirovni ugovori između zaraćenih strana. S obzirom na težinu krađe, osumnjičenima se sudilo, tako da bi oni koji su krali stoku ili konje bili izvedeni ispred lokalne zajednice, dok bi organizirane bande pljačkaša procesuirali kneževi i kapetani ili generalni providuri. Krađa i slične aktivnosti su bile česta pojava u vrijeme ratova te bi s obzirom na situaciju u ratnom području prolazile neopaženo. Takve krađe su ljudi opravdavali činjenicom da im je bila potrebna hrana zbog siromaštva u kojem su živjeli, posebice tijekom ratnih zbivanja. Toleriranje ovakvih postupaka dovelo je do širenja hajduka čiji rad Mlečani nisu podržavali, iako su se borili protiv Osmanlija.²⁷

Krađe robe od osmanskih trgovaca su se najčešće događale na putu do Ravnih Kotara oko Obrovca i u Bukovici kuda su karavane prolazile. U Ravnim Kotarima, to jest posebice u selima Posedarje i Ražanac, lokalno stanovništvo je kralo, vrlo vjerojatno jer su zbog

²⁶ S. M. Traljić, 1962, 345-346.

²⁷ T. Mayhew, 2008, 256-257.

određivanja Nanijeve linije nakon Kandijskog rata izgubili dobar dio plodne zemlje. Bitno je napomenuti i kako su za te krađe često bili optuživani senjski uskoci, što je Mlečanima poslužilo kao najjednostavnije opravdanje jer su Osmanlije tražile kompenzaciju. Karavane su također bile pljačkane na području cijele osmansko-mletačke granice u dalmatinskom zaleđu, a osim lokalnog mletačkog stanovništva, kradljivci su znali biti i osmanski podanici.²⁸

3. Trgovina Bosanskog pašaluka s Dalmacijom

3.1. Trgovina Bosanskog pašaluka

Blizina istočnog Jadrana Bosni je već od 12. stoljeća omogućavala trgovinsku razmjenu, čemu svjedoči povelja bana Kulina iz 1189. godine kojom je Dubrovčanima dopuštena razmjena, a slični dogovori (slobodan ulazak trgovaca u Bosnu te uvoz i izvoz različitih proizvoda) su potpisivani i s ostalim dalmatinskim gradovima. Situacija se tijekom 15. i 16. stoljeća promijenila nakon osmanskih osvajanja, no trgovinska razmjena se, iako je došlo do promjena, nastavila razvijati, a trgovačke veze s Dubrovnikom su opstale. Blizina Osmanskog Carstva u Dalmaciji omogućila je Mlečanima trgovanje s Bosnom, ali i s istočnijim europskim krajevima.²⁹

Mletački trgovci su iz Bosne u Dalmaciju izvozili jedan dio robe, najčešće živežne proizvode, dok su drugi dio izvozili u Veneciju i ostale gradove Apeninskog poluotoka. Hrana koja se izvozila u Dalmaciju najčešće se prodavala na pograničnim područjima gdje su se nalazili sanitarni kordoni i badžane/bazane³⁰ u kojima su obitavali trgovci s osmanskog područja. U razdoblju kad su Osmanlije imale vlast u velikom dijelu Dalmacije trgovina živežnim namirnicama je stanovnicima mletačkih obalnih gradova bila jako bitna jer ti gradovi

²⁸ T. Mayhew, 2008, 258-259.

²⁹ S. M. Traljić, 1962, 341.

³⁰ Badžane su bile prostorije u kojima su se odmarali konji i trgovci. (N. Ostojčić, 2022, 161.)

nisu imali svoja zaleđa, to jest to su već bila osmanska područja. Kao posljedica toga, osmanski trgovci su bili dobrodošli u primorskim gradovima gdje su često prodavali svoje proizvode. Za razmjenu između Osmanlija i Mletaka bili su bitne dalmatinske luke koje su imale ulogu tranzitnog područja između dobara koji su dolazili iz Venecije i išli dalje na istok i obrnuto, to jest proizvodi s istoka su do Venecije dolazili brodovima iz dalmatinskih luka. Tri najveće luke su bile Dubrovnik, Zadar i Split, a postojale su i manje luke, no one su se koristile uglavnom za lokalne potrebe, iako su s vremena na vrijeme tranzitni brodovi znali tuda proći.³¹

Bosanski vezir i njegovi suradnici su bili glavni nadležni za trgovinsku razmjenu Bosanskog pašaluka, dok se za financije brinuo defterdar³² koji je bio odgovoran za trgovinske prihode i troškove. Za samu trgovinu jako su bitni bili emini, to jest carinici koji su se nalazili u skalama i dalmatinskim gradovima. Stalni emini su imali svoju kancelariju, a ovisno o količini posla znali su zapošljavati i vlastitog pisara. Jedan od poslova za koje su carinici bili odgovorni je bilo popisivanje robe koja se uvozila i izvozila iz Bosanskog pašaluka, unutarnja carina se odvijala na gradskim trgovima, a svi dohoci su morali biti zapisani u defterima koji su služili kao potvrda o poslovanju.³³ Eminima je ispočetka zadaća bila uzimati polovice prihoda dobivenih prodajom, što se kasnije smanjilo na trećinu. Štoviše, emini su nosili naziv age, a na ovoj poziciji su bili negdje između šest mjeseci i godine dana. Isto tako, u Dubrovniku su bili odgovorni za osmanske trgovce, a koristili su ih i Dubrovčani, pretežito jer su u svom radu težili brzom trgovačkoj suradnji i sprječavali probleme između Osmanlija i Dubrovčana.³⁴ Nadalje, emini su bili zaduženi i za brigu o trgovcima te ako bi došlo do neke nezgode, na njima je bilo da isprave situaciju kod mletačkih izaslanika. Tu se može istaknuti primjer iz 1587. godine kad

³¹ S. M. Traljić, 1962, 341-342.

³² Defterdar je bio službenik odgovoran za defter, to jest registar Osmanskog Carstva.

(<https://www.encikopedija.hr/natuknica.aspx>, pristupljeno: 17.5.2023.)

³³ S. M. Traljić, 1962, 342.

³⁴ F. Taslidža, 2011, 64.

su uskoci opljačkali bosanske trgovce te je zadaća zadarskog emina bila da ih oslobodi. Početkom ožujka svake godine, emini su morali potpisati sve prihode iz tog razdoblja, a ako je bilo potrebno tražili bi i od Mlečana i Dubrovčana izvještaje o trgovcima i robi koju su dovezli u određenu skalu. O važnosti posla kojim su se bavili svjedoči činjenica da su njihov rad nadgledali nazori koji su mogli biti odgovorni za rad emina iz više skala, kao što je bio slučaj u skalama u Dubrovniku i Splitu.³⁵

I Mletačka Republika je imala svoje dužnosnike odgovorne za trgovinsku razmjenu. Na granici se nalazila straža čija je odgovornost bilo praćenje karavane do luke gdje bi prior lazareta preuzeo brigu o njima. Priorova je dužnost bila brinuti se da svi trgovci imaju sve što im je potrebno te da se međusobno ne miješaju. Nadalje, njegova je zadaća bila da kneza i kapetana, a nekad i vrhovni trgovački organ Mletačke Republike *Cinque savi alla mercanzia*, obavještava o prometu lazareta te o vrstama i količini robe. U dalmatinskim lukama nalazili su se i predstavnici bosanskih i mletačkih trgovaca čija je dužnost bilo preuzimanje i prosljeđivanje njihovih proizvoda u različitim pravcima. Ti trgovci su imali razna imena: spedicioneri, korenspondetni, konzuli, providoneri i tako dalje, a i sami su se znali baviti trgovinom uz posredničke obveze. U ugovorima bosanskih trgovaca s nabavljačima iz Venecije može se vidjeti jedan od primjera čemu su ti posrednici ustvari služili. Naime, u Zadru su morali nadzirati ukrcavanje volova na brod koji ih je izvezio u Veneciju, a tamo se trebao nalaziti jedan posrednik, u slučaju da prodavač i vlasnik ne bi bili tu.³⁶

Za potrebe trgovaca na osmanskom području su bili organizirani hanovi i karavansaraji gdje bi trgovci sa svojom robom i pratnjom prenoćili. U hanovima bi trgovci dobili hranu i ogrjev, što bi i platili, dok su se u karavansarajima morali sami pobrinuti za to. Dok postoje

³⁵ S. M. Traljić, 1962, 342-343.

³⁶ Isto, 343-344.

dokazi da je u Bosni bilo po nekoliko hanova, slučaj nije bio isti u dalmatinskim gradovima. Naime, u malenom broju podataka koji se time bave može se pronaći kako se u Dalmaciji han nalazio u mjestu Han-Obrovac Sinjski, spominje se i han na području Makarske, a pretpostavlja se da su se nalazili u Skradinu, Drnišu te da su dva postojala u Gabeli na rijeci Neretvi koje u svojim putopisima spominje Evlija Čelebi. Kad je pak riječ o karavansarajima, postoje ostaci jednoga u Vrani. S druge strane na mletačkom području, ekvivalent hanovima i karavansarajima su bile karantene i badžane koje su služile za smještaj osmanskih trgovaca te kao mjesto izolacije novopridošlim putnicima. Tako su se na području Dalmacije karantene nalazile u Zadru, Splitu, Šibeniku i u Dubrovniku, dok su badžane bile u Klisu, Omišu, Benkovcu, Solinu i tako dalje. Trgovci su se provjeravali i na granicama gdje su bile postavljane ograde, poznate pod imenom rašteli, gdje ne bi dugo ostajali nego su put nastavljali dalje, osim u slučajevima kad su prodavali samo hranu zbog čega bi se tu znali duže zadržati.³⁷

Tranzit robe kroz Hercegovinu provodio se u karavanama koje su činili kiridžije čija je odgovornost bila konjska snaga i oprema te kramari koji su se brinuli za samu organizaciju trgovine, to jest na njima je bilo sklapanje trgovačkih ugovora, briga za isporuku robe, koju su trgovci trebali uredno zapakirati i zapečatiti, te cjenkanje za cijenu. Na dubrovačkom drumu najbitniji su bili kramari iz područja jugoistočne Hercegovine (iz Ljubomira, Trebinja, Cernice i tako dalje), koji su se za svoju poziciju izborili u razdoblju kad su Osmanlije osiguravale svoju vlast u Bosni te su tu funkciju zadržali i u kasnijim godinama. Karavane koje su prevozile robu od Dubrovnika prema Sarajevu, Beogradu, a nekad i Carigradu, najčešće su se sastojale od maksimalno 25 konja, a iako su veći karavani bili rijetkost, poznato je kako su 1638. godine Dubrovčani iz Novog Pazara poslali vunu koju je prevozilo 300 konja.³⁸

³⁷ S. M. Traljić, 1962, 344-345.

³⁸ F. Taslidža, 2011, 59-60.

Zapisi, koji svjedoče kako su osmanski podanici s područja Bosne dolazili u dalmatinske skale kako bi prodavali i kupovali, mogu se naći i među crkvenim izvještajima koji su bili usmjeravani u Papinsku Državu. Jedan od tih zapisa iz 17. stoljeća svjedoči kako je stanovništvo Bosne dolazilo u Zadar kupovati razne poljoprivredne alate, a prodavati mesne proizvode i žito, dok se u još jednom takvom izvještaju spominje kako su svakodnevno trgovali u Šibeniku. Situaciju na dalmatinskim skalama znali su iskorištavati hercegovački trgovci čemu svjedoči ferman iz 1623. godine sultana Murata IV. Naime, trgovci su robu, stoku i hranu, koju su kupili na skalama u Ledenicama i Slanom, prodavali po većoj cijeni u neprijateljskim područjima. Sultanovim fermanom kadije³⁹ su dobile zadatak da ispituju situaciju i zaustave protuzakoniti izvoz i samim time moguću oskudicu u hercegovačkim gradovima.⁴⁰

3.2. Trgovački gradovi Bosanskog pašaluka

Jedan od glavnih trgovačkih gradova u Bosni s kojim su dalmatinski gradovi trgovali bilo je Sarajevo, u kojem se već od 15. stoljeća počela razvijati čaršija gdje su obrtnici i trgovci prodavali svoje proizvode. Osim hanova i karavansaraja, u Sarajevu su se mogla naći i tri bezistana, trgovačke kuće unutar kojih su se nalazile svojevrсни dućani koji su prodavali zapadne i istočne proizvode. Najvažnija roba koja se prodavala u Sarajevu bila je vuna, tkanine, vosak, pokrivači i koža o čijoj važnosti svjedoči izvor iz 1620. godine spominjući veliku poplavu Miljacke koja je porušila radionice kože i time oštetila više od 1 000 bala kože. Kroz 17. stoljeće većina trgovaca koji su izvozili robu u Dalmaciju bili su muslimani, što se promijenilo u 18. stoljeću kada je broj muslimanskih trgovaca još uvijek bio velik, no došlo je do pojave novih prezimena što dokazuje da su se doselile nove obitelji, a sve više je bilo i

³⁹ Kadija je bio sudac u Osmanskom Carstvu. (M. Pavić, 2014, 368.)

⁴⁰ F. Taslidža, 2011, 64-65.

pravoslavnih izvoznika i židovskih trgovaca. S druge pak strane, broj katolika se u prijelazu iz 17. u 18. stoljeće smanjio jer su se odselili u sjeverne krajeve za vrijeme Bečkog rata.⁴¹

Od drugih bosanskih gradova koji su bili bitni za razvoj trgovine, potrebno je spomenuti i Banja Luku koja je u 16. stoljeću bila treća po broju stanovnika iza Sarajeva i Mostara. Banja Luka se isticala po velikom broju dućana, bezistana, kožarskih radionica, hanova i karavansaraja, a na važnosti je dobila 1554. godine kada je zamijenila Sarajevo i postala središte Bosanskog sandžaka. U Banja Luci se od 1554. godine također održavao i najveći trgovački sajam koji je trajao od ponedjeljka do subote oko blagdana Duhova po julijanskom kalendaru. A osim obrtnika koji su radili za vlastite potrebe, u gradu su se nalazili i oni koji su svoju robu izvozili u Split, pretežito kožarske proizvode, a neki su trgovali i s dubrovačkim trgovcima. Isto tako, u 17. stoljeću trgovački grad postao je i Travnik kada je bosanski namjesnik tu premjestio svoje središte. Do tada su se u Travniku nalazili pretežito muslimani, no razvojem trgovine naseljavaju se i Židovi i kršćani, rastao je broj trgovina u čaršijama, otvorena su dva bezistana te je velik broj obrtnika i trgovaca izvezio svoju robu u Dalmaciju i Veneciju, a glavna izvozna roba su i ovdje bili kožarski proizvodi. S dalmatinskim gradovima trgovala je i Mostar, prvenstveno s Dubrovnikom, Splitom i Makarskom, a u 17. stoljeću bilo je i izvoza u Anconu. Od manjih mjesta u trgovini se istaknulo Visoko koje je tijekom 17. stoljeća imalo šest trgovaca koji su poslovali s Dubrovnikom i Splitom, te Livno i Foča koji su svoje proizvode izvozili i van Dalmacije.⁴²

Privreda se u Hercegovini u 16. i 17. stoljeću temeljila na trgovini i zanatstvu u glavnim središtima Mostaru i Foči, gdje se ovim poslom pretežito bavilo muslimansko stanovništvo. Za

⁴¹ S. M. Traljić, 1962, 346-348.

⁴² Isto, 348-349.

razvitak privrede u hercegovačkim gradovima veliku ulogu su imali vakifi⁴³ koji su raznim zanatlijama i trgovcima davali kredit kako bi usavršili svoje poslovanje.⁴⁴ Hercegovački trgovci imali su ulogu u trgovini drugih gradova u Bosanskom pašaluku, ponekad i samom Carstvu, a u tranzitnoj trgovini osim Dubrovnika, bili su im važni i drugi dalmatinski gradovi kako bi došli do mletačkog tržišta. Među trgovcima koji su dolazili u dalmatinske skale isticali su se Mostarci koji su prvo u Dubrovnik izvozili vosak, sir i vunu te dalje išli do Ancone i Venecije, odakle su nazad slali pretežito tkanine. Hercegovcima važne skale su se osim na teritoriju Dubrovačke Republike (Ploče, Slano, Ledenice), nalazile i na hercegovačkom području (Gabela, Herceg Novi i Zažablje) gdje se kupila carina.⁴⁵ Već se od osmanskog osvajanja 1463. godine Bosanski sandžak trgovinski počeo povezivati s Firencem pomoću Dubrovnika kao posrednika u trgovini, čija uloga je postala još veća u kasnijim razdobljima kad se razvila trgovina s ostalim gradovima na Apeninskom poluotoku. A put koji je vodio od Dubrovnika prema unutrašnjosti sve do Carigrada bio je bitan za razvitak privrede u hercegovačkim naseljima. Probleme u trgovinskoj razmjeni u Hercegovini su, kao i u drugim mjestima uzrokovali hajduci, no osim njih zastoje su stvarali i janjičari čije su vojne posade bile locirane u gradovima kroz koje je dubrovački drum prolazio, pri čemu su najveće probleme stvarali janjičari iz Herceg Novog.⁴⁶

Izvoznoj trgovini iz Bosanskog pašaluka prema dalmatinskim gradovima probleme su stvarale i zarazne bolesti koje su bile česte u 17. stoljeću. Jedna od takvih situacija se dogodila 1612. godine kada su dubrovački trgovci javili da se u Sarajevu pojavila kuga koja je iz Carigrada, između ostalog, došla i do Srebrenice, Mostara i Konjica, što se ponovilo i 1628. godine. U trećem desetljeću 17. stoljeća dubrovačkoj trgovini prema Mlećima naštetila je

⁴³ Vakifi su bili osnivačiji vakufa, to jest osobe koja su zajednici predavale svoja dobra.

(<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63672>, pristupljeno: 17.5.2023.)

⁴⁴ F. Taslidža, 2011, 61.

⁴⁵ Isto, 62-63.

⁴⁶ Isto, 58-59.

zarazna bolest koja se tu proširila s područja Albanije, a velika kuga je harala Hercegovinom i 1625., 1627. i 1628. godine. Ubrzo nakon toga kuga se ponovno spominje i 1637., 1640. i 1643. godine, o čemu je pisao poklisar⁴⁷ iz Dubrovnika koji se nalazio u blizini Foče gdje je kuga pokosila stanovništvo. U trenutku kada bi do Mlečana došla vijest da se kuga širi po Bosanskom pašaluku, granice u Dalmaciji bi se zatvorile, što bi naškodilo trgovini, to jest bila bi u potpunosti prekinuta ili bi joj se opseg prepolovio.⁴⁸

Koliko su Osmanlije bile svjesne važnosti trgovine s gradovima na obali Jadranskog mora svjedoči i činjenica da je sandžakbeg Hercegovine Kasim paša, već u 16. stoljeću dao sagraditi han kod rijeke Sutorine koja se nalazi između Dubrovnika i Herceg Novog. Ovaj han se nalazio na bitnoj trgovačkoj raskrsnici, trgovci su dolazili iz raznih krajeva, a s obzirom na činjenicu da tu nije bilo stalnog stanovništva, za održavanje hana bilo je zaduženo stanovništvo gradova u blizini, na primjer stanovnici Gorice i Poljice, koji su zauzvrat bili oslobođeni plaćanja izvanrednih poreza. U kasnijim razdobljima plan je bio osnovati kasabu, no do toga nije došlo.⁴⁹

Odnosi između osmanske uprave u Bosanskom pašaluku i Dubrovnika imali su velikog utjecaja na trgovinsku razmjenu Hercegovačkog sandžaka, a u 17. stoljeću zbog dolaska Abaza Mehmed paše u Bosnu došlo je do njihova pogoršanja. Prethodno spomenuti namjesnik Bosanskog pašaluka ušao je u sukob s Dubrovačkom Republikom kada je, zbog ubojstva jednog od osmanskih podanika na području Neretve, dao uhititi trgovca soli u Gabeli koji je dolazio iz Dubrovnika. Situacija se na granici smirila tek nakon što je Abaza Mehmed paša bio smijenjen s dužnosti kad su se Dubrovčani potužili u Carigradu. Ipak, neovisno o svim problemima,

⁴⁷ Poklisar je bio diplomatski izaslanik Dubrovačke Republike.

(<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49036> pristupljeno: 30.5.2023.)

⁴⁸ F. Taslidža, 2011, 65-66.

⁴⁹ Isto, 59.

hercegovački trgovci, pretežito Mostarci, trgovali su preko Dubrovačke Republike, a jedan od istaknutijih izvoznih proizvoda je bila koža koja se izvozila u Anconu, a čiji se rad temeljio upravo na uvozu kože s Balkanskog poluotoka.⁵⁰

3.3. Položaj Dubrovačke Republike u trgovinskoj razmjeni

Kao što je već navedeno, Dubrovnik je grad koji je s Bosnom trgovao od 12. stoljeća pa sve do raspada Dubrovačke Republike, a trgovačke odnose su Dubrovčanima kvarili Mlečani i Osmanlije koji su, osnivajući svoje skale⁵¹, postali veliki trgovački suparnik Dubrovačkoj Republici. U svojim pokušajima da zatvore te skale, Dubrovčani su uspjeli nekoliko puta, no mletački i bosanski trgovci su zahtijevali da se ponovno otvore jer su im te luke bile bliže i nudile su jeftinije uvjete trgovačke razmjene. Za razliku od drugih gradova, ratna razdoblja nisu negativno utjecala na dubrovačku trgovinu, naprotiv, trgovina bi u Dubrovnik u tim godinama cvjetala, da bi se u periodu nakon rata vraćala u uobičajene okvire. Mletačkoj Republici Dubrovnik je bio veliki konkurent zbog čega su im Mlečani pokušavali ometati pomorsku razmjenu, posebice kad su Dubrovčani prevozili robu sa zapada za trgovanje s osmanskim krajevima.⁵²

Dubrovačka Republika se godinama htjela nametnuti kao glavni posrednik između osmanske i europske trgovine, u tome su bili najuspješniji početkom 17. stoljeća kada su Osmanlije gubile prevlast u Jadranskom moru, a samim time pomorska razmjena se više nije odvijala u sigurnim uvjetima. Najčešći trgovci u Dubrovniku su bili stanovnici Sarajeva, pretežito Židovi i katolici, te stanovništvo Mostara, u ovom slučaju muslimani, dok pravoslavnih trgovaca nije bilo u Dubrovačkoj Republici. Od robe koja se izvozila iz Bosne najčešće je to bio vosak, vuna, minerali, koža i što je bilo specifično upravo za to područje,

⁵⁰ F. Taslidža, 2011, 67-68.

⁵¹ Skale su se nalazile u Makarskoj, na Neretvi i u Herceg Novom.

⁵² S. M. Traljić, 1962, 349.

dabrova koža. Može se reći da je Dubrovnik cijelo vrijeme imao utjecaj na mletačko-osmansku trgovinu, ovisno iz kojeg ugla se gleda. Mlečanima je bio velika konkurencija koju su oni htjeli uvući u svoju trgovinsku razmjenu, a u čemu nisu bili uspješni, dok je osmanskim podanicima u Hercegovini to bio grad od primarne važnosti odakle su dalje u Europu izvozili svoju robu.⁵³

Dubrovačka Republika, iako je Osmanskom Carstvu plaćala danak, u vrijeme ratova između Osmanlija i Mlečana bila je neutralan čimbenik preko kojeg je Firenca, drugi veliki suparnik Venecije, prevozila svoju robu do Bliskog Istoka. No, vlast koju je Mletačka Republika imala u Dalmaciji nije bila dovoljno snažna da zaustavi prijevoz robe u tom dijelu Jadranskog mora. Sukladno tome, u vrijeme mletačko-osmanskih ratova, dubrovačka trgovina bi se razvijala bez uplitanja Mlečana, zbog čega bi dubrovački prihodi bili puno viši nego u razdoblju nakon završetka rata kada bi se trgovina opet prebacila na Veneciju. Tako je u ratnom razdoblju od 1538. do 1541. godine Dubrovačka Republika unutar jedne godine zaradila 52 000 dukata, da bi taj broj nakon rata u periodu od 1552. do 1555. godine pao na 19 700 dukata.⁵⁴

U 16. stoljeću Dubrovnik je podosta ovisio o Osmanskom Carstvu unutar kojeg je mogao širiti svoju trgovinu zbog godišnjeg danka koji je plaćao. U tom razdoblju, zbog gubitka prevlasti na Sredozemnom moru, Mletačka Republika se okrenula trgovini na Balkanu te je postala veliki konkurent Dubrovačkoj Republici. Mlečani su počeli sklapati ugovore s Osmanlijama i osnivati skale u dalmatinskim gradovima kako bi privukli osmanske trgovce u svoje luke, a koristili su i druge načine da Dubrovniku onemoguće slobodan prijevoz robe koja se prodavala u osmanskim krajevima. Na primjer, prijetili su im zabranom slobodne plovidbe morem, širenjem glasina da se u Dubrovniku nitko ne brine o zaraznim bolestima, te da trgovce ne drže dovoljno dugo u karanteni. Mlečani su 1621. godine zabranili izvoz robe iz Venecije u

⁵³ F. Taslidža, 2011, 70-71.

⁵⁴ F. C. Lane, 2007, 327-328.

Dubrovnik, zbog čega se Dubrovačka Republika okrenula trgovanju s drugim gradovima na Apeninskom poluotoku kako bi zadovoljila potrebe osmanskih trgovaca s Balkana.⁵⁵

Svoju trgovačku poziciju Dubrovnik je ponovo razvio tijekom Kandijskog rata, posebice u njegovu drugom dijelu, jer je Venecija u početnim godinama rata napadala dubrovačke brodove koji su prevozili sol⁵⁶ u Neretvu. U trenutku kad su se ratna zbivanja počela odvijati i u Dalmaciji, trgovinska razmjena između Mlečana i Osmanlija je u potpunosti bila prekinuta, što je opet iskoristio Dubrovnik koji je postao glavni trgovački posrednik. Dubrovačka skala bila je zatvorena 1651. godine, no izvori već iz te godine, u kojima se spominje kako brodovi ne dolaze u Split nego direktno plove u Dubrovnik, dokazuju da to nije dugo potrajalo. Sa situacijom u kojoj je Dubrovačka Republika bila glavni posrednik između osmanske i mletačke trgovine tijekom rata, Dubrovnik nije bio u potpunosti zadovoljan pa su pokušali organizirati trgovački savez između Španjolske i Osmanskog Carstva protiv Mletačke Republike, no do toga nije došlo, a Venecija je samo pooštrila svoj odnos prema dubrovačkim brodovima. Osim Mlečana, Dubrovčanima su probleme stvarali i osmanski podanici koji su napadali njihove trgovce te im krali vosak, vunu i kožu. Dubrovačka Republika se na to žalila osmanskoj vlasti, no do dolaska vezira Sejdi Ahmed paše situacija se nije popravila. Iako je njegova vojska također znala pljačkati dubrovačke trgovce, Sejdi Ahmedovim dolaskom karavanski promet se i dalje razvijao. Unatoč tome, napadi hajduka na karavane su se nastavili, Dubrovčani su se opet tužili i u Veneciji bez velikog uspjeha, a ništa drugo osim popravka situacije diplomatskim vezama nisu ni pokušali napraviti.⁵⁷

⁵⁵ S. M. Traljić, 1962, 350.

⁵⁶ Početkom 17. stoljeća, nakon što su trgovci Dubrovačke Republike onemogućavali trgovinu solju na skalama u Gabeli i Makarskoj, sultan Ahmed I. 1606. godine je izdao ferman kojim je zahtijevao da se zaštite mletački trgovci jer svojim poslovanjem od njih koristi ima i Osmansko Carstvo. (F. Taslidža, 2011, 69.)

⁵⁷ S. M. Traljić, 1962, 350-351.

Štoviše, u periodu Kandijskog rata Mlečani su se nastavili zalagati za ponovno otvaranje skala u Splitu i Makarskoj, a u tome su imali potporu bosanskih trgovaca koji su mletačkom duždu došli s istim zahtjevom. Takav su zahtjev opravdavali napadima hajduka na njihovu robu, ističući ujedno činjenicu kako bi luka, koja im je bliža od Dubrovnika, bila ekonomičnija. Tome su se žestoko protivili Dubrovčani navodeći kako osmanski trgovci neće trgovati u skalama koje su bile na mletačkom posjedu dok rat još uvijek traje, bez da dobiju dopuštenje za to od Porte⁵⁸. Isto tako, Dubrovčani su Mlečanima predstavljali kako sva roba koja dolazi u Dubrovnik, dalje odlazi u Mletke zbog čega najveći profit ima upravo Mletačka Republika. Na kraju su se Dubrovčanima ostvarile želje te do otvaranja skala u tom trenutku nije došlo, no Mlečani nisu odustali od svojih planova, a hajduci su nastavili s pljačkanjem trgovačkih karavana. Zahtjevi za otvaranjem novih skala ponovno su postali česti nakon velikog potresa u Dubrovniku 1667. godine kada luka nije mogla izvoziti robu. Bosanski trgovci tada su poslali predstavnika u Veneciju koji je tražio otvaranje nove skale, dok su brodovi s robom već bili spremni za uplovljavanje u novopečenu luku. Dubrovčani su u ovoj situaciji pokušali odgovoriti bosanske trgovce od toga, navodeći kako bi otvaranje nove skale na mletačkom posjedu samo pogodovalo Mlečanima s kojima su oni u ratu. S druge pak strane, Mlečanima su nastavili iznositi činjenice kako će najunosniji profit imati upravo Mletačka Republika ako nastave trgovati preko Dubrovnika. Zbog takve situacije, a na opće zadovoljstvo Dubrovačke Republike, ni tada se nisu otvorile nove skale, trgovina je nastavila istim putem, a dalmatinski providur se sve više borio protiv hajduka koji nisu prestajali s pljačkanjem. Ipak, nakon kraja Kandijskog rata i sklapanja mira između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, došlo je do ponovnog otvaranja skala. Splitska skala je iznova otvorena krajem 1669. godine, a do 1673.

⁵⁸ Porta je bila svojevrsna osmanska vlada (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49560> pristupljeno: 23.5.2023.)

godine pod dubrovačkom vlašću ostala je neretvanska skala, kada su je izgubili zbog blokade ušća rijeke Neretve od strane Mlečana.⁵⁹

U trgovini na relaciji Bosanski pašaluk, Dubrovnik i Venecija ponovno je došlo do promjena u razdoblju Bečkog rata od 1683. do 1699. godine kada su se mletačke skale ponovno zatvorile, a Dubrovnik je postao glavni posrednik između bosanskih i mletačkih trgovaca. Tijekom ovog rata Mlečani su tražili od svojih dalmatinskih providura da vode brigu o hajducima jer im je neometana trgovina preko Dubrovnika donosila velike zarade, a jedino su bili protiv uvoza hrane u osmanske krajeve zbog čega je započela kontrola prijevoza žita. Ipak, Mlečani su ponovno pokušali oslabiti dubrovačku trgovinu otvaranjem skale u Herceg Novom, no bosanski paša na nagovor Dubrovčana, to nije dopustio. Istovremeno, Mlečani su polako okružili Dubrovnik zauzimanjem područja oko grada, no krajem rata i potpisivanjem mirovnog ugovora u Karlovcu Mlečani su se povukli. Nakon tog rata trgovina se nastavila neometano odvijati, iako su se prepiranja između Mlečana i Dubrovčana nastavila zbog zahtjeva Mletačke Republike da se ponovno otvore ili održe nove skale u Makarskoj, Herceg Novom, Neretvi i Risnom. To je pak najviše ovisilo o tome kome su bosanski namjesnici i Porta više bili naklonjeni, Dubrovčanima ili Mlečanima.⁶⁰

3.4. Glavna obilježja i proizvodi trgovinske razmjene

U drugoj polovici 16. i u 17. stoljeću Mlečani više nisu bili glavna sredozemna sila, veliki suparnici su im postali Francuzi, Španjolci i Nizozemci, a smještaj između Habsburgovaca i Osmanlija ih je stavljao u sve teži položaj, što se odrazilo na trgovinu u hrvatskim područjima.⁶¹ Gospodarstvo u Dalmaciji bilo je usmjereno na razvoj same Mletačke Republike, to jest od njihovog dolaska u dalmatinske gradove, glavna politika je bila

⁵⁹ S. M. Traljić, 1962, 352-353.

⁶⁰ Isto, 353-354.

⁶¹ L. Čoralić, 2009, 21.

usmjeravanje gospodarstva prema Veneciji na kojoj je bilo da ga nadzire. Da bi osigurali svoju prevlast, Mlečani su donosili zakone koji su vrijedili u svim prekomorskim stečevinama, pri čemu se može istaknuti primjer zakona iz 1462. godine kojim su uvedene carine na uvoz dubrovačkih tkanina, a koji je vrijedio u svim mletačkim područjima, od Pirana na sjeveru do Krfa na jugu. Ipak, bilo je i situacija kada su zakoni doneseni u skladu s potrebama lokalnih komuna, kao na primjer odredba iz 1520. godine kojom se Split oslobodio odluke o zabrani izvoza sira i sukna prema zapadu.⁶²

Slično je bilo i s Osmanlijama kojima je vrlo rano postalo jasno koliko je Jadransko more bitno za razvoj ekonomije pa su već u 16. stoljeću počeli slati svoje trgovce, koji su dolazili iz raznih krajeva Carstva, da idu preko Jadrana do Venecije i Ancone. Pomorska trgovačka putovanja Mediteranom postala su opasna zbog čestih napada pirata, uslijed čega je kopnena trgovina koja je išla kroz balkanske luke i onda preko Jadrana postala popularna. Brodovi kojima su se trgovci koristili bili su pretežito u vlasništvu Mlečana ili Dubrovčana, ali bilo je i osmanskih brodova koji su pripadali njihovim podanicima s područja Albanije i Grčke. Isto tako, brodsku posadu su pretežito činili Mlečani, ali bilo je i muslimanskih kapetana koji su znali ploviti Jadranom.⁶³

Nakon što je Mletačka Republika učvrstila svoju vlast nad Dalmacijom, to je postalo područje u kojemu je Mlečanima primarni cilj bio izvoz poljoprivrednih dobara i soli, dok je dalmatinskim gradovima bila zabranjena samostalna trgovina s bilo kim osim s Venecijom. Nakon što su Mlečani učvrstili svoj autoritet nad dalmatinskim komunama, osigurali da se sva

⁶² L. Čoralić, 2009, 20.

⁶³ M. P. Pedani, 2008, 159.

dalmatinska roba i bosanski proizvodi izvoze u Veneciju⁶⁴, mletačkim posjedima na istočnoj strani Jadrana približila se osmanska vojska s kojom su česta bila ratovanja u 16. i 17. stoljeću.⁶⁵ Roba sa samog istoka Osmanskog Carstva, kao na primjer indijski papar, karavanama je dolazila do Bosanskog pašaluka, odakle je s lokalnim proizvodima išla do Šibenika, Splita, Dubrovnika, Lješa, Kaštel Novog, Metkovića i Makarske, gdje bi se onda utovarivala na brodove i izvozila dalje na zapad Europe. Činjenica da su Mlečani Osmanlijama dopuštali da koriste njihove luke za izvoz robe bila je potaknuta željom da trgovačka razmjena ne bude fragmentirana, nego da se iskoristi ujedinjenost osmanskih područja kako bi se odvijala što postojanija trgovina. Takvo stajalište je bilo u skladu s mišljenjem da je Dalmacija područje koje treba poslužiti kao prirodni produžetak Osmanskog Carstva.⁶⁶

Krajem 16. stoljeća, nakon što je osnovana splitska skala, Mletačka Republika je počela sve manje trgovački pritiskati svoje posjede u Dalmaciji jer je otvaranje skale Veneciji omogućilo direktnu opskrbu osmanskim proizvodima, dok su dalmatinski trgovci dobili veću slobodu u određivanju trgovačkih puteva. Drugim riječima, to znači da gradovi poput Splita i Trogira nisu više većinski dio svoje robe izvozili samo u Veneciju, to jest razvio se izvoz i u druge luke.⁶⁷ Osim Zadra i Splita, i druga dalmatinska središta su imala trgovačke veze s preko 20 gradova na Apeninskom poluotoku gdje su izvozili krzno, ribu, smokve, ulje, sir i vino, dok su iz Apulije⁶⁸ i Sicilije uvozili žitarice, odjeću i tkanine. Trogir je najviše trgovao s Furlanijom

⁶⁴ U svojim zapisima mletački rektori su navodili kako su u Veneciju preko dalmatinskih ruta dolazili stočarski proizvodi, da su Osmanlije izvozile svoje proizvode te da je sukladno tome u Veneciji bilo dovoljno stoke i ribe, ali manjkalo je žita. (J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 29.)

⁶⁵ J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 14-15.

⁶⁶ V. Constantini, 2015, 67-68.

⁶⁷ S. F. Fabijanec, 2012, 61-62.

⁶⁸ Do dvadesetih godina 16. stoljeća u Dalmaciju se žito izvozilo iz Apulije, no nakon rata 1539. godine Osmanlije su Mlečanima ponudile kako će im oni izvoziti svoje žitarice iz Bosne i Dalmatinske Zagore. Sukladno tome, do kraja 16. stoljeća sve je bio rjeđi uvoz žita preko mora, a sve češći uvoz osjetno jeftinijeg žita s osmanskog područja. (J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 32.)

i područjem mletačke Terra Ferme, Šibenik i Split su bili povezani s gradovima iz Apulije, s kojima su trgovali i omiški trgovci, dok je trgovačko središte koje je služilo za daljnju prodaju dalmatinske robe bio Lanciano u današnjoj pokrajini Abruzzo.⁶⁹

Osim učestalog izvoza robe iz Mletaka u Osmansko Carstvo, kao što su stakleni proizvodi, skupocjeni tekstili, prozorska stakla, zlatarski proizvodi i tako dalje, te robe koja se izvozila iz Carstva (svile, kože, voska i pamuka), često je bilo i krijumčarenja preko Jadranskog mora. Krijumčarilo se iz dvaju razloga: da se izbjegne plaćanje carine na izvoz i uvoz te da se preveze roba čiji je izvoz bio onemogućen.⁷⁰ Sukladno tome, u nekim razdobljima je bio zabranjen izvoz žitarica pa su Mlečani iz Bosanskog pašaluka 1574. godine u vrijeme sultana Selima II. imali dozvolu izvoziti samo vosak, kožu, svilu, pamuk, filc i vunu.⁷¹ Isto tako, bilo je kažnjivo izvoziti iz Osmanskog Carstva u Mletke i obrnuto oružje i materijale od kojih se to oružje radilo, no brojni izvori svjedoče koliko je to ustvari bilo često. Jedan dokument navodi kako je sandžakbeg Bosne Fehad 1587. godine zatražio od mletačkog dužda pomoć za jednog bosanskog trgovca koji je dolazio u Mletke prodati vosak i med te kupiti streljivo.⁷² Osim oružja i na druge proizvode se znao staviti embargo, ovisno o vremenu, pa je tako 1589. godine bilo zabranjeno, između ostalog, izvoziti barut, bakar, smolu, olovo, no s godinama bi se proizvodi uklanjali i dodavali na listu.⁷³ Štoviše, ovakvim nekontroliranim izvozom i krijumčarenjem zabranjene robe najviše su zarađivali lokalni osmanski dužnosnici na štetu samog stanovništva. A količina robe koja se izvozila iz i preko dalmatinskih luka u Veneciju ponekad je bila toliko velika da je uzrokovala nestašicu u Bosni, zbog čega je Porta bila natjerana 1580. obustaviti izvoz hrane i za rat bitnih proizvoda, to jest oružja i baruta. Slično je bilo i 1593. godine kada

⁶⁹ S. F. Fabijanec, 2012, 51-52.

⁷⁰ M. P. Pedani, 2008, 163.

⁷¹ V. Constantini, 2015, 74.

⁷² M. P. Pedani, 2008, 163-164.

⁷³ Isto, 164.

je Porta beglerbegu Bosne zabranila izvoz hrane i teglećih životinja na područje u kojem su živjeli „nevjernici“ iz Kliškog sandžaka.⁷⁴

Sedamdesetih godina 17. stoljeća razni dalmatinski gradovi su htjeli postati odredište osmanskim karavanama, pa su tako Trogirani željeli preoteti Splitu trgovce, dok su Zadranici razmišljali o pojednostavljivanju sanitarnih zakona kako bi spriječili odlazak karavana u Šibenik.⁷⁵ U razdoblju nakon Kandijskog rata, prevlast koju je Venecija imala u trgovinskoj razmjeni se znatno promijenila, to jest do tog perioda trgovina se odvijala u nekolicini obalnih gradova što su Mleci mogli kontrolirati. No, sada se trgovina u Dalmaciji nije bazirala samo na razmjeni u nekoliko primorskih gradova, nego se trgovinski razvijala cijela pokrajina, što Mlečani nisu bili u stanju u potpunosti nadgledati.⁷⁶

Najbitniji proizvod koji se izvezio iz Mletačke Dalmacije u Veneciju i Osmansko Carstvo bila je dalmatinska sol koja je Mlečanima otvorila novo bitno tržište jer su prethodna područja, odakle su do tada nabavljali sol, izgubili u ratovima. Mletačka vlada je, u situaciji kada je rasla potražnja za solju na Balkanu, ulagala u svoje solane u Jadranskom moru, pri čemu je potiskivala trgovinu solju iz solana Dubrovačke Republike, Osmanskog Carstva i Papinske Države.⁷⁷ Najvažnija solana koju su Mlečani zauzeli u Dalmaciji bila je paška solana čiju su proizvodnju i prodaju soli, iako su pojedinačne solane bile u vlasništvu privatnika, Mlečani stavili pod svoj nadzor.⁷⁸ Sukladno tome, u 16. stoljeću paška sol se prodavala sve od Labina na području Istre do rijeke Neretve, a isto tako se izvozila u Veneciju. Na godišnjoj razini u Veneciju se izvezilo po 40 000 stara soli⁷⁹ zbog čega je znalo doći do manjka soli u Dalmaciji,

⁷⁴ V. Kursar, 2017, 403.

⁷⁵ I. Pederin, 1990, 146.

⁷⁶ Isto, 147-148.

⁷⁷ M. Knapton, 2007, 400.

⁷⁸ Š. Peričić, 2001, 49.

⁷⁹ Jedan star je iznosio 71,5 kilograma. (Š. Peričić, 2001, 51.)

a što je onda onemogućavalo soljenje srdele. Stanovnicima Paga bi bila ostavljena četvrtina soli proizvedena u toj godini koja bi se onda izvozila po dalmatinskoj obali, pretežito zbog potreba ribolova. Tako se sol prodavala otocima Visu i Hvaru te Zadru koji su je koristili da bi posolili malu plavu ribu. Četvrtina soli koja bi ostala Pažanima od 1558. je dolazila u Zadar odakle se dalje izvozila, što je kasnije imalo utjecaja na razvoj ribarstva u Dalmaciji. Osim tog dijela Dalmacije, paška sol je dolazila i do Boke Kotorske, Makarske, Neretve i prekovelebitskog područja Hrvatske, odakle je dalje izvožena na područje u unutrašnjosti pod osmanskom upravom. Od 1527. godine, kada su Obrovac osvojile Osmanlije, velika količina paške soli počela se tamo prodavati u zamjenu za živežne i druge namirnice potrebne stanovnicima Paga, pa je s vremenom sol postala najtraženiji proizvod. Mletačke vlasti su odredile da sol u Obrovcu ne smiju kupovati mletački podanici nego samo Osmanlije, a iako su postojale stroge mjere, sol se često krijumčarila.⁸⁰ U periodu Ciparskog rata izvoz soli u Osmansko Carstvo je službeno bio zabranjen, no slučajevi krijumčarenja su bili jako česti, a tu su se najviše isticale luke u Senju, Skradinu, Obrovcu i Splitu.⁸¹ Često je bilo i krijumčarenje soli do habsburškog i osmanskog zaleđa preko Velebitskog kanala gdje su česti kupci bili Senjani, a kako bi se iskorijenilo krijumčarenje u sljedećem stoljeću, generalni je providur 1678. godine predložio da se ograniči količina soli koja se smjela konzumirati na zadarskom području.⁸²

Količina soli koja se proizvodila na Pagu tijekom 16. stoljeća je oscilirala pa tako mletački izvori navode kako je 1576. godine prikupljeno 60 000 stara soli, što je bila konstanta i za prethodne godine, da bi onda 1589. godine taj broj pao na 40 000. Krajem stoljeća broj se povećao te je dospio do 120 000 stara soli čemu je razlog bila sve manja opasnost od osmanskih napada i početak modernizacije postupka proizvodnje. Velika proizvodnja dovodila je do velike

⁸⁰ Š. Peričić, 2001, 75.

⁸¹ I. Pederin, 1990, 133.

⁸² T. Mayhew, 2008, 252.

zarade, tako da je Mletačka Republika zarađivala od 40 000 do 150 000 dukata na godišnjoj razini.⁸³ Jedan od razloga zbog kojeg je porasla proizvodnja soli na Pagu kroz 16. stoljeće je i činjenica da se njeno tržište tada proširilo i na područje Neretve, to jest proizvođači su mogli slobodno prodavati preostali dio soli koji Mlečani nisu otkupili. Ipak, u zadnjim godinama 16. stoljeća, Mlečani su zabranili prodaju paške soli u Makarskom primorju jer su htjeli trgovinu s unutrašnjosti prebaciti u potpunosti na Split.⁸⁴

Izvoz soli u Obrovac se nastavio i u 17. stoljeću gdje je postojala skala upravo zbog velike količine soli koja se prodavala Osmanlijama, dok je manji dio išao u Šibenik, Novigrad i na području Neretve. Sol se nastavila razmjenjivati za živežne namirnice koje su dolazile s osmanskog područja, što je ovisilo o situaciji na granici između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Ako bi na granici došlo do nemira, skala u Obrovcu se znala zatvoriti što je i učinjeno 1615. godine kada je dovoz bio zabranjen. Sol su u Obrovac dovozili i prodavali samo Pažani, a na skalu su morali donijeti onu količinu koju su zatražili predstavnici osmanske vlasti. Količina soli je znala oscilirati od 1 000, preko 1 370 do 3 000 stara soli, a više od tri paška broda koja su prevozila sol nisu smjela biti u luci. S vremenom je stanovnicima Paga prodaja soli Osmanlijama u Obrovcu postala najvažniji posao pa su i Mlečani počeli pridavati veću pozornost toj razmjeni. Tako je, na primjer, brodove koji su dolazili s Paga natrpani soli, pratila jedna ratna galija, neovisno je li bilo kakvih nemira ili ne. I ovdje je početkom 17. stoljeća krijumčarenje bila česta pojava zbog problema na granici koji su onemogućavali neometanu prodaju soli. Sukladno tome, Pažani su prodavali sol bez plaćanja carinskih nameta u Karinu, Karlobagu, Hotišini, Novigradu i Bakru odakle su povratno dovozili namirnice potrebne za prehranu stanovništva.⁸⁵

⁸³ Š. Peričić, 2001, 51.

⁸⁴ M. Knapton, 2007, 404.

⁸⁵ Š. Peričić, 2001, 76.

Sredinom 17. stoljeća, u vrijeme Kandijskog rata, prodaja soli je stagnirala te se počela razmjenjivati za žito tek nakon sklapanja mira kada je samostan sv. Ante s Paga počeo opet izvoziti sol na obrovačku i druge dalmatinske skale. Prodaja soli u Obrovcu se još jednom počela razvijati mletačkim osvajanjem grada 1687. godine, a za vrijeme Morejskog rata Pažani nisu trebali plaćati uobičajeni namet na svoju četvrtinu soli koji su prodavali na obrovačkoj skali. I ovdje se nastavilo krijumčariti te je u jednom periodu bilo zabranjeno izvoziti sol u Novigrad pa je izvožena samo u Obrovac.⁸⁶ U drugoj polovici 17. stoljeća postojali su neki planovi da nova izvozna luka postane Maslenica koja se nalazi uz Novigradsko more i kao takva je bila zaštićenija od napada uskoka iz Senja. Ipak, do toga nije došlo jer je bosanski paša predlagao da se donese odluka kojom bi trgovci, koji izvoze pašku sol i uvoze namirnice za dalmatinske gradove pod mletačkom upravom preko Obrovca, bili zaštićeni prilikom prijelaza planinskih područja.⁸⁷ Još tijekom rata, od 1689. do 1692. zarada od prodaje soli u Obrovcu bila je velika, u tom razdoblju Pažani su zaradili 675 milijara⁸⁸ modija⁸⁹ soli, od čega je trećina išla u mletačku državnu blagajnu. Sol se nastavila krijumčariti po okolnim otocima i susjednim gradovima, no samim Pažanima to nije bio unosan posao zbog čega su se sve češće okretali radu na jedrenjacima kao mornari.⁹⁰

Nakon paških solana, najrazvijenije su bile šibenske solane koje su se nalazile u Morinju i Zablaću, čiju su sol mletačke vlasti otkupljivale od privatnih vlasnika i prodavale osmanskim podanicima u zaleđu grada. U drugoj polovici 16. stoljeća šibenske solane su dobile na važnosti zbog čega su Mlečani sve više počeli ulagati u njih s nadom da će se početi proizvoditi još više

⁸⁶ Š. Peričić, 2001, 77.

⁸⁷ T. Mayhew, 2008, 252.

⁸⁸ Jedan milijar ili jedna tisuća. (Š. Peričić, 2001, 49.)

⁸⁹ Kilaža paške soli je ovisila o veličini solnih kristala, načinu punjenja jednog modija i vlažnosti pa je jedan modij paške soli iznosio između 71 do 81,09 kilograma. (M. Zaninović-Rumora, 1996, 101.)

⁹⁰ Š. Peričić, 2001, 77.

soli.⁹¹ Usporedbe radi, podaci iz 1575. donose kako je tijekom te godine proizvedeno na Pagu 7 500 tona soli, a u Šibeniku 2 812 tona, dok je Dubrovačka Republika proizvela 5 500 tona, a osmanske solane na Jadranu malo manju količinu od toga. Štoviše, kroz 16. stoljeće šibenske su solane mogle slobodnije prodavati svoju sol od paških jer im Mletačka Republika nije nametala zabranu izvoza.⁹² U 17. stoljeću u Šibeniku su česte bile krađe i krijumčarenje zbog čega su mletački predstavnici, s planom da to zaustave, nametnuli strog nadzor nad proizvodnjom soli, no neprimjereni rad je doveo do zatvaranja solana, to jest u godinama prije Kandijskog rata razina proizvodnje nije dosegla onu iz prethodnog stoljeća.⁹³ Sol se izvozila i iz Trogira, gdje su Osmanlije zauzvrat prodavale stoku, žito i vosak.⁹⁴

Još jedan važan proizvod koji je činio dio trgovinske razmjene između Osmanlija i Mlečana bio je sir. Tijekom 16. stoljeća izvozilo se oko 10 000 komada sira godišnje, što je dosta više nego u prethodnom stoljeću kada se izvozilo oko 3 000 komada. Premda je u 16. stoljeću izvoz sira sve više jačao, česti sukobi između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike na području Dalmacije zaustavljali su prodaju. Proučavajući brojčane podatke koliko se sira izvozilo, može se doći do informacije da se u 16. stoljeću izvozilo sedam puta više sira nego u drugoj polovici 15. stoljeća, no još uvijek manje nego u prvoj polovici kada se na godišnjoj razini izvozilo oko 12 000⁹⁵ komada sira.⁹⁶

U brdovitom području zapadne Bosne i sjeverne Dalmacije, to jest u samom zaleđu dalmatinskih gradova, stočarstvo je bilo glavno zanimanje Vlaha koji su proizvodili sir i zamjenjivali ga za drugu robu u gradovima na obali, kao što su Zadar i Šibenik. Najčešća roba

⁹¹ Š. Peričić, 2001, 81-82.

⁹² J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 30.

⁹³ Isto, 85.

⁹⁴ I. Pederin, 1990, 133.

⁹⁵ S. F. Fabijanec, 2013, 149.

⁹⁶ Isto, 151-152.

koju su Vlasi tražili zauzvrat bili su proizvodi koji se koriste za obrt, najčešće roba talijanskih majstora, pri čemu bi tu razmjenu predvodili posebni gradski poduzetnici. Područje dalmatinskog zaleđa, koje je do tada bilo ili pod vlašću Mlečana ili velikaša s hrvatskog i bosanskog područja, početkom 16. stoljeća postalo je dio pograničnog dijela Osmanskog Carstva. Unatoč tome, proizvodnja i prodaja sira se nastavila, a sir se još uvijek razmjenjivao za obrtne proizvode talijanske proizvodnje, začine te sać koji je služio za bojanje tkanina.⁹⁷

Osmanska razaranja dvadesetih i pedesetih godina 16. stoljeća ponovno su dovela do opadanja proizvodnje sira zbog čega su gradovi poput Trogira i Splita najviše gubili jer im je na obali ostalo malo područje nepogodno za pašnjake i otoci koji nisu bili u stanju nadoknaditi manjak proizvodnje. Na izvoz sira iz Splita utjecala je i pojava kuge u razdoblju između 1526. i 1527. godine, koja je dovela do demografskog pada pa samim time i do manjka proizvođača sira. U osamdesetim godinama 16. stoljeća situacija se popravila, pa se prosječno izvozilo oko 158,6 tona sira, što treba pripisati većim ulaganjima Osmanlija u stočarstvo. Država je stočarima počela davati fiskalne olakšice te su se uzgajivači počeli dijeliti s obzirom na količinu stada koje su držali, pri čemu je najviše bilo srednjih uzgajivača, dok su veliki uzgajivači imali veća prava u slobodnoj trgovini što im je donosilo veću zaradu. Iz svega navedenog stvara se zaključak kako se u posljednjim godinama 16. stoljeća smirila situacija na političkoj sceni, razmjena stočarskih proizvoda povezala je osmansku Bosnu i Dalmaciju i samim time usmjerila međuregionalnu trgovinu prema splitskoj skali.⁹⁸ Splitska luka je ovisila o Vlasima koji su uzgajali stoku i njihovim partnerima u osmanskoj Bosni zbog kojih se također krajem 16. stoljeća izvoz iz Splita pojačao. Područje na koje se izvozilo je uključivao Istru koja je bila uništena čestim migracijama, pa su sirevi dolazili u Piran odakle su se razvozili dalje u unutrašnjost. Izvoz na području Hrvatskog Primorja propadao je zbog čestih uskočkih akcija i

⁹⁷ S. F. Fabijanec, 2013, 136-137.

⁹⁸ Isto, 152-153.

manjka robe koju su splitski trgovci tu kupovali (željezo i drva). Ipak, na otoke u Kvarneru se izvozila roba sve do sredine 16. stoljeća jer su se nalazili na putu do Venecije.⁹⁹

4. Trgovanje u primorskim skalama

4.1. Gabela na Neretvi

Još od srednjeg vijeka skala Gabela na obali Neretve bila je trgovinski povezana s Dubrovnikom, a najviše se trgovalo solju. Krajem 15. stoljeća područje Neretve zauzele su Osmanlije nakon čega su utvrde i trg Gabela, na kojem su Dubrovčani imali skladište soli, obnovljeni. U Gabeli su dubrovački predstavnici u zakupu držali sol, a jedna od zadaća im je bila sprječavanje pokušaja krijumčarenja soli u osmanske krajeve. Dubrovački trgovci, koji su razmjenjivali robu s bosanskim trgovcima preko Neretve, carinu su morali plaćati i Dubrovniku jer je postajala bojazan da će trgovački predstavnici radije odlaziti u neretvansku skalu ako ne budu tu morali plaćati carinu. Veliki problem u 16. stoljeću trgovcima u Gabeli su stvarali upadi Kružićevih uskoka, čemu svjedoči izvor iz 1536. godine kada im je Petar Kružić zapovjedio da napadnu osmanske trgovce. Naime, splitski knez u svom izvješću je opisao kako su Kružićevi uskoci na području neretvanske skale napali, opljačkali i poubijali splitske i dubrovačke trgovce. Uskoci su stvarali probleme i bosanskim trgovcima, a jedan od načina kojim se htjela osigurati neometana trgovina u vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog bilo je uvođenje straže u Gabeli koja se sastojala od par čamaca. U tom razdoblju uskoci nisu napadali, a u kasnijim godinama su obranu na sebe preuzeli Mlečani, obećavši sigurnu trgovinu zbog čega su ukinuli stražu. Iz toga se može zaključiti kako je između Osmanlija i Mlečana postojala određena vrsta dogovora kojim se htjelo zaštititi sudionike pomorske trgovine. Sukladno tome,

⁹⁹ S. F. Fabijanec, 2013, 155.

Mlečani su slali svoje galije kao pratnju trgovačkim brodovima, a Osmanlije su na području Neretve držali neke svoje lađe.¹⁰⁰

Početak 16. stoljeća Gabela je bila pod upravom nevesinjskog kadije, a najkasnije 1598. godine postala je zasebni kadiluk pod imenom Gabela ili Neretva. U tom razdoblju Gabela se nalazila između sela Višići i Tersane, no zbog rijeke Neretve koja je mijenjala svoj tok dio tog područja danas je pod vodom. U izvoru iz 1620. godine, u kojem se opisuje Hercegovački sandžak, opisana je i Gabela te se navodi kako je imala magazine soli i kuće rezervirane za trgovce koje su se nalazile s istočne strane Neretve, a spominje se i kako je tu živjelo 300 stanovnika.¹⁰¹ I Evlija Čelebi spominje kako je Neretva bila ugledan kadiluk u kojem su se mogle pronaći tri džamije, dva hana, oko 30 dućana, jedna tekija¹⁰² te oko 150 kuća pokrivenih pločom.¹⁰³ Štoviše, Osmanlije su izgradile cijeli plovni sistem u Gabeli koji je služio osiguranju pomorske komunikacije i trgovine koja je do Neretve dolazile iz Mostara, Počitelja te gradova u blizini obale. Roba i putnici od druge polovice 16. stoljeća dovozili su se u Gabelu korištenjem marcilijana, jedne vrste jedrenjaka, dok u Neretvi nije bila razvijena gradnja lađa za trgovinsku razmjenu. Situacija je bila takva jer u tom razdoblju Osmanlije nisu više bile toliko jake na moru pa im je najsigurnije u pomorskoj trgovini bilo iznajmljivati brodove.¹⁰⁴

Nadalje, zapisi Evlije Čelebija iz 17. stoljeće svjedoče kako se u Gabeli nalazilo i sve što je bilo potrebno za trgovinsku razmjenu, to jest službenici kojima je zadaća bila reguliranje trgovine, ubirači harača, carinik, hanovi, trgovine i tako dalje. A kao što je već navedeno, glavni proizvod razmjene u Gabeli je bila sol koju su iz Stona dostavljali Dubrovčani koji su i u 16. i

¹⁰⁰ S. M. Traljić, 1962, 355-356.

¹⁰¹ F. Taslidža, 2011, 71-72.

¹⁰² Tekija je bogomolja u kojoj su se sastajali derviši. (M. Pavić, 2014, 372.)

¹⁰³ F. Taslidža, 2011, 73.

¹⁰⁴ Isto, 72.

17. stoljeću imali monopol nad njenom trgovinom. Mlečani su stvarali probleme i ometali trgovinu u Gabeli tvrdeći da Dubrovčani, prodavajući sol Osmanlijama, pomažu Osmanskom Carstvu u razdoblju rata s kršćanima. To se posebice odnosilo na godinu 1646., ali i 1647. kada su Mlečani nastavili s ometanjem te Dubrovčanima zaplijenili tri broda. No, situacija se tijekom ostatka rata nije popravila zbog čega je konačno i trgovina Neretvom zamrla, a skala se zatvorila. Veliki potres u Dubrovniku dvadeset godina poslije otvorio je pitanje ponovnog otvaranja Gabele čemu su se protivili Dubrovčani, ističući bosanskom paši kako se u Dubrovniku već nalaze brodovi i lazaret koji Gabela nema. Također su ukazivali na to da bi se otvaranjem skale u Gabeli razvila samo mletačka trgovina čija bi se zarada dalje koristila za rat s Osmanlijama. S druge pak strane, za otvaranje skale u Gabeli su se zalagali Mlečani koji su s tom namjerom bosanskom paši slali darove, no s obzirom na to da iz Carigrada nije došla dozvola da se skala otvori, bosanski je paša nastavio sa slanjem robe u Dubrovačku Republiku. Dubrovčani su 1669. godine uspjeli zauzeti skalnu u Gabeli te su svog predstavnika poslali da zauzme zgradu slanice, no već 1673. godine skala je bila uništena, a Dubrovčani su protjerani. Krajem 17. stoljeća i ususret Morejskom ratu između Osmanlija i Mlečana, skala u Gabeli je bila u mletačkim rukama, iako nije poznato kako je do toga došlo.¹⁰⁵

U Gabelu su dolazili trgovci iz Osmanskog Carstva koji su tu kupovali sol, a prodavali vosak, kožu i vunu koju su onda dubrovački trgovci kupovali te nadalje prodavali gradovima Apeninskog poluotoka. U Gabeli monopol nad solju je imala Dubrovačka Republika, to jest dubrovački plemić, izabran na godinu dana, čija je zadaća bila nagledati tu trgovinu.¹⁰⁶ Osmanski povijesni izvori svjedoče i o mletačkim trgovcima soli u Dalmaciji u početnim godinama 17. stoljeća, no bitno je naglasiti kako su se oni morali boriti s Dubrovčanima jer je Dubrovačka Republika imala veće privilegije od Venecije u Osmanskom Carstvu. Sukladno

¹⁰⁵ S. M. Traljić, 1962, 357.

¹⁰⁶ F. Taslidža, 2011, 73.

tome, u Gabeli Mlečani nisu mogli prodavati svoju sol dok Dubrovčani ne bi u potpunosti ispraznili svoja skladišta.¹⁰⁷

Dubrovčanima su i ovdje probleme stvarali osmanski podanici koji su zauzeli skladište soli u dva navrata, 1628. te 1634. godine. Nadalje, 1641. godine dubrovačkog prodavača soli uhitio je tadašnji sandžakbeg Hercegovine Šahin pa se zbog čestih problema Dubrovnik žalio kod Bosanskog divana. Osim Osmanlija, Dubrovčanima su u Gabeli nered stvarali i Mlečani koji su napadali dubrovačke brodove, sol prosipali u more, zauzimali skladište soli i često od Osmanlija tražili njihovo zatvaranje. Isto tako, problem trgovini je stvarala i rijeka Neretva koja se izlivala te tako uništavala trgovačke putove do Gabele zbog čega je Osmanskog Carstvo na tom području imalo velike gubitke. S obzirom na to da je te puteve često trebalo obnavljati, određeno osmansko stanovništvo iz naselja Kručevići i Šurmanac je bilo za to zaduženo.¹⁰⁸ Sukladno tome, Gabela pod osmanskom vlašću nikad nije dosegla svoj puni potencijal, pretežito zbog Dubrovnika koji je među Osmanlijama imao povoljniji položaj i zbog uskoka koji su nered stvarali sve do kraja Kandijskog rata i tako onemogućili Gabeli da odigra veću ulogu u trgovini neretvanskog područja.¹⁰⁹

4.2. Makarska

U 15. stoljeću Osmanlije su osvojile Makarsku te su je kao nahiju priključile Mostarskom kadiluku. Godine 1562. postala je dio Imotskog, a nakon 1590. bila je dio Neretvanskog kadiluka. Zbog svog položaja na obali Jadranskog mora i luke koja joj je omogućavala trgovinsku razmjenu, Makarska je Osmanlijama bila važan posjed. Bitan proizvod i u Makarskoj je bila sol koja se izvozila u unutrašnjost, odakle se uvozila hrana za stanovništvo na obali i otocima. Najstariji izvor koji govori o trgovini soli u Makarskoj potječe

¹⁰⁷ S. N. Saroqhi, 1986, 372.

¹⁰⁸ F. Taslidža, 2011, 73.

¹⁰⁹ Isto, 73-74.

iz 1531. godine kada su Osmanlije, želeći osigurati trgovinsku razmjenu i plovidbu, zatražile da se sagradi tvrđava za čiju je gradnju bio zadužen Hajrudin, učenik Mimara Sinana, poznatog osmanskog arhitekta. Osim osiguravanja plovidbe, tvrđava je služila i obrani od uskočkih upada i pljačkanja te u slučaju rata s Mlečanima.¹¹⁰ Štoviše, početkom 16. stoljeća Makarska je Splitu bila suparnik jer su u Makarsko primorje počeli pristizati mletački trgovci koji su izbjegavali splitski sajam u vrijeme svetkovine sv. Duje početkom svibnja.¹¹¹

Sol se u Makarsku dovozila iz mletačkih solana što potvrđuje ugovor sklopljen s Venecijom u prvoj polovici 16. stoljeća, a koji se iznova spominjao i u kasnijim desetljećima. Nadalje, izvor iz 1616. godine navodi kako su se u makarskoj skali nalazila dva emina što dovodi do zaključka kako je ta razmjena bila dosta razvijena. To se nastavilo i kasnije, pa je tako 1640. godine, uključujući i poreze, skala zaradila 13 000 reala, a grad je postao trgovačko središte s franjevačkim samostanom i kućama koje su pretežito naseljavali trgovci i emin čije je sjedište bila već spomenuta tvrđava. Unutra Makarske bio je i jedan han, jedini za kojeg se sa sigurnošću može reći da je postojao u osmanskom dijelu Dalmacije.¹¹²

Na ovom području, trgovinska razmjena je bila razvijena i s Omišem gdje se dovozilo drvo koje su mletački providuri zahtijevali iz Poljica, a iz okolnih mjesta u Omišu se prodavalo i žito. Štoviše, u Omišu se nalazio povjerenik makarskog emina koji je skupljao carinu na trgovinu između Mlečana i Osmanlija, no početkom Kandijskog rata trgovina je na tom području zamrla. Krajem ratnih sukoba i potpisivanjem mirovnog ugovora, u Makarsku se vratio emin koji se brinuo za trgovinu.¹¹³

¹¹⁰ S. M. Traljić, 1962, 358.

¹¹¹ S. F. Fabijanec, 2014, 37.

¹¹² S. M. Traljić, 1962, 358-359.

¹¹³ Isto, 359.

4.3. Šibenik

Trgovina između Bosne i Šibenika je postojala već u doba bosanskih kraljeva, a trgovati se nastavilo i nakon osmanskog osvajanja šibenskog zaleđa.¹¹⁴ Osmanskim širenjem kroz 15. i 16. stoljeće količina zemlje koju su Šibenčani mogli obrađivati se naglo smanjila, no trgovačka veza s Bosnom je postala još jača jer je granica s Osmanskim Carstvom došla na udaljenost od svega desetak kilometar od gradskih zidina.¹¹⁵ Tako je 1525. godine potpisan ugovor o trgovanju soli između Osmanlija (skradinskog i novskog emina Džafera Čelebija) i Mlečana (Pietra Zena). Ugovorom je odlučeno kako će se sol iz Šibenika izvoziti, a zarada će se dijeliti između emina i Mlečana koji će dobivati šest, odnosno sedam aspri. Nadalje, emin se obvezao da osmanski podanici neće pljačkati i uništavati usjeve, a gubitke uslijed pljačkanja će sami nadoknaditi. Šibenik je živio od trgovine s osmanskim zaleđem, a osim soli Bosanci su uvozili i ribu, šećer, ulje te tkanine. Izvoz soli Šibeniku je donosio velike zarade, odmah 1525. godine sol je donijela zaradu od 3 600 dukata, što je s godinama raslo pa je tako 1553. godine sol donosila prihode od 5 000 dukata. Šibenska zarada je u to vrijeme bila toliko visoka da je grad zarađivao više i od Splita, a to je vidljivo i po prihodima od carine. Naime, u to vrijeme Šibenik je od carine zarađivao 10 000 dukata, dok je splitska skala od carina mogla zgranuti oko 1 000 dukata godišnje.¹¹⁶

Kroz 16. stoljeće dalmatinska trgovina se bazirala na pograničnoj trgovini čemu svjedoče mletački izvori u kojima se navodi kako je tu Venecija zarađivala po 400 000 dukata godišnje, od čega se 50 000 dukata odnosilo na zaradu grada Šibenika. Giovanni Battista Giustiniani u svojim zapisima je naveo kako se 1553. godine u Šibeniku nalazilo oko 500 do 600 osmanskih trgovaca zbog čega se dolazi do zaključak kako je trgovina u Šibeniku bila

¹¹⁴ S. M. Traljić, 1962, 365.

¹¹⁵ S. M. Traljić, 1975, 571-572.

¹¹⁶ S. M. Traljić, 1962, 365.

dvostruko razvijenija od trgovine u Splitu. Isto tako, tadašnji knez Šibenika Luka Falier navodi da je 1587. godine šibenska trgovačka razmjena dovela do stvaranja boljih i jeftinijih uvjeta života u gradu, za razliku od okolnih komuna. U vrijeme Ciparskog rata, to jest u razdoblju kad je prodaja Osmanlijama bila zabranjena, šibenski proizvođači su Osmanlijama krijumčarili sol.¹¹⁷

Sol, kao glavni proizvod, skladištala se na Mandalini gdje je i osmanski emin, osim ureda iz kojeg je kontrolirao trgovinu, imao i stan, isto kao i u gradu. Na Mandalini se nalazio i lazaret u kojem su se smještali zaraženi kugom, a kasnije su tu dolazili i bosanski trgovci i Morlaci koji su se bavili trgovinom. Zbog jako razvijene trgovine, njome su se bavili i svećenici zbog čega je na crkvenom sinodu 1604. godine donesena odluka kojom im je zabranjeno trgovanje s Morlacima i Osmanlijama. Sukladno tome, smjeli su kupovati od Morlaka samo ono što im je trebalo za kućanstvo, a ako bi išli protiv te odluke, oduzele bi im se crkvene beneficije.¹¹⁸ Jedan dokument iz sredine 17. stoljeća svjedoči kako se iz Šibenika tada izvozila i raša, jedna vrsta sukna, vino, vosak, med, smokve, masline, goveđa koža i vuna.¹¹⁹ U drugoj polovici 17. stoljeća, to jest tijekom Kandijskog rata izvoz soli u Dalmaciji je opao pa je tako iz Šibenika otkupljena sva sol po niskoj cijeni te stanovništvo više nije bilo zainteresirano za proizvodnju.¹²⁰ Štoviše, u godinama prije Kandijskog rata iz Šibenika su se izvozile i tegleće životnije i konji, a rat je isto tako razrušio i okolicu Šibenika, sav trgovinski promet je prekinut, solane su oronule i nikad se više nisu vratile u stanje prije rata.¹²¹

¹¹⁷ J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 31-32.

¹¹⁸ S. M. Traljić, 1962, 365.

¹¹⁹ S. M. Traljić, 1975, 572-573.

¹²⁰ I. Pederin, 1990, 138-139.

¹²¹ S. M. Traljić, 1962, 365.

4.4. Zadar

Zbog svog položaja i činjenice da je bio upravno i političko središte, Zadar se istaknuo kao jedan od važnijih gradova za dalmatinsku trgovinsku razmjenu. U Zadru su se često mogli naći brodovi i galije koji su išli prema Mletačkoj Republici, trgovci su tu svraćali i ako nisu imali posla, a ujedno su se i svi bitniji poslovi tu rješavali. Osmanski trgovci su razvili vezu sa Zadrom te se početkom 16. stoljeća u gradu mogao pronaći emin koji je nadzirao protok trgovine i skupljao carinu. U prvim godinama 17. stoljeća, to jest od 1610. godine, izvori spominju sve češći uvoz žita, goveda i drugih životinja iz okolice (često se spominju Islam, Nadin i Karin), i udaljenijih mjesta. Također je poznato kako je Zadar bio glavno središte za trgovinu govedom i drugim blagom, čemu svjedoči izgradnja mosta i ograde koji su bili namijenjeni utovaru životinja na brodove. Most i ograda, poznati pod nazivom *caricatore*, nalazili su se na Voštarnici na zemljištu koje je pripadalo samostanu sv. Krševana, a čije je korištenje samostan naplaćivao. Izvor iz 1623. godine navodi kako su svećenici dobivali 12 škuda za korištenje tog zemljišta, a u kasnijim razdobljima je zemljište davano u zakup što je znalo dovesti do sudskih parnica.¹²²

Iako su Mlečani bili svjesni dobre pozicije koju je Zadar nudio, grad smješten u srednjoj Dalmaciji, kojeg otoci brane od jakih udara valova, kojem se u unutrašnjosti nalazi plodno tlo te koji je preko Velebita bio povezan i s Bosnom i hrvatskim zemljama, nikad se nije razvio u svom punom potencijalu zbog osmanskih upada. Iako je došlo do određenog uspona Zadra nakon uspostavljanja mletačke vlasti u 15. stoljeću, zbog osmanskih nasrtaja razvitak je počeo stagnirati. Isto tako, Mletačkoj Republici nije ni bilo u interesu da se Zadar jako unaprijedi kako samoj Veneciji ne bi preoteo utjecaj na Jadranu, dovoljan suparnik im je bila Dubrovačka Republika. U ranoj novovjekovnoj povijesti Zadra na svakodnevni život građana značajno su

¹²² S. M. Traljić, 1962, 366-367.

utjecali ratovi koji su se vodili u zaleđu grada, pri čemu je došlo do gubitka okolice, a samim time i zemlje koja se mogla iskorištavati za poljoprivrednu proizvodnju.¹²³

U Zadru se, kao i u drugim velikim trgovačkim gradovima, nalazio lazaret sv. Marka koji je primao osmanske trgovce, ali su zbog njegovih skromnih smještajnih kapaciteta trgovci često znali prespavati u gradu. Sam lazaret nije bio posebno velik, sastojao se od jedne sobe i prostorije u prizemlju pa je bilo slučajeva kada bi trgovci prespavali u samostanu sv. Krševana, vjerojatno na poziv samih svećenika s kojima su bili u kontaktu zbog trgovine volovima. A osim lazareta, vjeruje se da je u Zadru postojala i zgrada kojom su se služili Osmanlije pri dolasku u Zadar, a ulica u kojoj se zgrada nalazila nosila je ime po njoj *Calle dei Turchi*, to jest *Ulica Turaka*.¹²⁴ Osim toga, osmanski trgovci muslimanske vjeroispovijesti su se isticali i po tome što su bili zadržavani u kućama unutra zadarskih zidina, dok su drugi strani trgovci mogli sami izabrati mjesto odsjedanja.¹²⁵ O razvoju trgovine na području Zadra u 16. stoljeću svjedoči i osnivanje trgovačkih društava pa tako iz pedesetih godina 16. stoljeća postoji sačuvano desetak ugovora.¹²⁶ Trgovačka društva su nastajala i u 17. stoljeću, najčešće udruživanjem zadarskih trgovaca, ali bilo je i slučajeva kad bi se Zadrani ujedinili s trgovcima iz Novigrada i Bergama na Apeninskom poluotoku, dok bi se u mirnodopskom razdoblju između ratova mletački trgovci udruživali sa zadarskima kako bi osigurali uvoz mesnih proizvoda iz Bosne u Mletke. U takvim slučajevima, na zadarskim je trgovcima bilo da se pobrinu da ta stoka sigurno stigne do zadarske skale.¹²⁷

¹²³ T. Mayhew, 2008, 227.

¹²⁴ S. M. Traljić, 1962, 367.

¹²⁵ T. Mayhew, 2008, 255.

¹²⁶ T. Raukar et al, 1987, 261.

¹²⁷ Isto, 392.

Već je spomenuto kako je Zadar bio glavna luka za izvoz stoke iz Bosne i Like, a isto tako je potrebno istaknuti kako su zbog brojne stoke gradske ulice bile u lošem stanju, te je čak bilo i prijedloga da se stoka prevozi izvan samog grada do luke na Puntamici. Bilježnici iz 17. stoljeća su naveli kako su se određene obitelji bavile izvozom stoke, kao na primjer obitelj Borg, Vitanović i Guerini koje su zapošljavale radnike s osmanskog područja čija je zadaća bila organizacija prijevoza stoke do Mletačke Republike. Zbog ratnih zbivanja u 17. stoljeću, izvoz iz Zadra je oslabio, ali se stoka nastavila krijumčariti, da bi 1669. godine, kada je završio Kandijski rat, izvoz stoke oživio jer je Mlečanima ovo meso bilo od iznimne važnosti. Sukladno tome, mletački senat je 1677. godine donio odluku da se u Zadru cijelo vrijeme moraju nalaziti mesari čija je zadaća bila brinuti se da stoka dođe do Venecije. Kasnija ratna zbivanja, to jest Morejski rat ponovno su se negativno odrazila na izvoz, no odmah početkom 18. stoljeća trudom i jedne i druge strane ponovno je razmjena oživjela.¹²⁸ Trgovci mesom, ovisno je li bila riječ o usoljenom ili svježem mesu, plaćali su različite poreze, bilo im je zabranjeno samostalno dobavljanje stoke (time su se bavile Osmanlije i Vlasi), a samo meso bi se na kraju iz Zadra izvozilo u Veneciju. Za stoku koja je stizala u Zadar iz Ugarske i Bosne, plaćala se dadžbina, dok su Mlečani 1674. godine, zbog povećanog zanimanja, dokinuli carine za izvoz stoke u Veneciju iz Zadra.¹²⁹ A osim stoke, iz Osmanskog Carstva preko zadarskog područja do Venecije izvozilo se i žito koje se od 1630. godine, zbog straha od krijumčarenja, ukrcavalo u Obrovcu, Sukošanu, Turnju i Novigradu.¹³⁰

Trgovačka situacija u Zadru u 16. stoljeću, potaknuta mletačkim osvajanjem u 15. stoljeću te naknadnim preuzimanjem monopola nad izvozom soli i visokim izvoznim carinama od strane Venecije, bila je sve, a samo ne povoljna za Zadrane. Štoviše, srednjoj Dalmaciji

¹²⁸ T. Mayhew, 2008, 253-254.

¹²⁹ I. Pederin, 1990, 140-141.

¹³⁰ T. Raukar et al, 1987, 397.

naštetili su i mletački gospodarski zakoni kroz 16. stoljeće, favoriziranje Šibenika od 1520-ih do 1590-ih, kada je otvorena skala u Splitu, pri čemu je glavni tok trgovine opet zaobišao srednju Dalmaciju i Zadar. I osmanska osvajanja koja, osim što su povećala nesigurnost, prekinula su iseljavanja iz unutrašnjosti u srednju Dalmaciju. U takvim okolnostima, zadarska trgovačka zajednica okrenula se drugim vrstama investicije – nekretninama.¹³¹

Notarski dokumenti iz 16. stoljeća svjedoče da su u Zadru sredinom 16. stoljeća živjela 43 trgovca, od kojih su četiri bila proizvođača začina, dva trgovca na malo, tri trgovca koja su se bavila prodajom voća i mesa te još 34 trgovca. Čime su se ti stanovnici Zadra bavili moguće je iščitati iz zapisa u kojima se odmah pokraj imena nalazi i što su bili po zanimanju, a također se mogu pronaći i informacije o njihovom podrijetlu. S obzirom na proučene dokumente, očigledno je da je dobar dio trgovaca došao u Zadar iz drugih gradova na jadranskoj obali, da su se tu nastanili prije mletačko-osmanskog rata koji je trajao između 1537. i 1540. godine te da su bili legalni stanovnici grada. Od već spomenuta 43 trgovca, 25 ih je bilo podrijetlom iz Zadra i Iža, šestorica iz Venecije i Bergama, četiri s Raba, iz Skradina, Lošinja i Splita, šestorica iz Bologne, Ravenne, Parme i Pontremolija, jedan iz Ljubljane te još jedan trgovac čije podrijetlo nije poznato. U slučajevima kada se uz ime trgovca u spisima nije navelo gdje je stanovao, može se zaključiti da su ti trgovci sa svojim obiteljima došli na područje srednje Dalmacije dosta prije rata 1537. godine.¹³²

Kroz 16. je stoljeće, zbog ekonomskih zakona koje je Venecija uvela u prethodnom stoljeću, dalmatinska trgovina bila beznačajna, a trgovačke mogućnosti su bile sve manje zbog osmanskih napada i smanjene proizvodnje soli i trgovine na daleko. Kao posljedica toga, gore navedeni zadarski trgovci su se okrenuli investiranju u nekretnine što su smatrali sigurnijom

¹³¹ S. Sander-Faes, 2015, 663-664.

¹³² Isto, 653-655.

opcijom.¹³³ Tako je u razdoblju od 1540. do 1569. godine, na području Zadra izdano 1 067 ugovora o prodaji i 226 ugovora o najmu, iz kojih je uočljivo povećanje ulaganja trgovaca u tržište nekretnina. Naime, šestini zarade u ovom tržištu doprinijeli su upravo oni svojim kupnjama, što dovodi do zaključka kako su ulaganja trgovaca u odnosu na njihov broj bila izrazito visoka.¹³⁴

Kad je pak riječ o društvenoj integraciji zadarskih trgovaca, bitno je napomenuti kako se gradsko plemstvo držalo u zatvorenom krugu te kako su se međusobno vjenčali zbog čega je drugim društvenim skupinama bilo skoro pa nemoguće podizanje po društvenoj ljestvici. Sukladno tome, zadarski trgovci su ulazili u bračne zajednice s djevojkama iz drugih trgovačkih obitelji. Tako bi trgovci koji su došli na zadarsko područje, osim što bi se tu nastanili, dobili status stanovnika grada te tu nastavili trgovati, a bračnim vezama bi se na još jedan način uključili u društvo. Nadalje, integraciji je pogodovala i činjenica da su trgovci, živeći u Zadru koji nije bio velik, bili nastanjeni u blizini aristokracije, a bili su uključeni i u rad mletačke administracije i van ovog područja.

U mirnodopskom razdoblju, kada se razvijala pogranična trgovina, posebno su jaki bili osmanski trgovci na području Zemunika koji su se trgovačkom razmjenom i obogatili do početka Kandijskog rata.¹³⁵ Osim rata, prvi veći udarac stočnoj trgovini je bio požar u Sarajevu 1644. godine, a trgovini je znala štetiti i kuga koja bi isto tako na trenutke zaustavljala razmjenu stoke. Ponekad su i sami zadarski trgovci odlazili na osmansko područje gdje bi krali stoku, a u tome su im često znali pomagati i posrednici iz Zemunika i Gračaca. O važnosti te razmjene

¹³³ S. Sander-Faes, 2015, 656-657.

¹³⁴ Isto, 658-659.

¹³⁵ T. Raukar et al, 1987, 394.

svjedoči i činjenica da gradskim vlastima nije bilo dopušteno određivanje nameta jer je postojala bojazan da će se onda stoka prevoziti do drugih krcališta.¹³⁶

U Zadru su se problemi nastavili i nakon potpisivanja mirovnog ugovora jer su trgovinu ometali i mletački i osmanski podanici. Pod osmanskom upravom velike probleme su stvarali stanovnici Udbine, dok je među mletačkim teritorijem najproblematičnije bilo stanovništvo grada Ražanca. O ozbiljnosti situacije svjedoči i činjenica kako je generalni providur bio u kontaktu s krčkim sandžakbegom Durakbegovićem 1675. godine kako bi se osigurao neometani tok trgovine. Razdoblje prije početka Morejskog rata također je karakterizirala trgovinska razmjena između Mlečana i Osmanlija, čemu može posvjedočiti činjenica da je u Zadru tijekom godine dolazilo od 20 do 30 tisuća volova.¹³⁷

Nakon definiranja linije Grimani poslije Morejskog rata, trgovinska razmjena je generalnom providuru Dalmacije postala primarni cilj, to jest bilo je potrebno obnoviti zadarsku skalu, pomoći osmanskim trgovcima te ujedno održavati mir na granici. Do tog razdoblja glavni trgovački put je išao preko Bukovice do Bosne ili preko Obrovca pa dalje do Like i Velebita, a stoka koja se izvozila iz Zadra je stizala iz jugoistočnog dijela Europe pod upravom Osmanskog Carstva. Trgovački ugovori između Mlečana i osmanskih trgovaca su se dogovarali u Zadru, ugovor je morao sadržavati cijenu stoke te informacije o tome kada i kako će se stoka prevesti do Zadra, a tek kad bi se stoka našla na mletačkim brodovima onda bi osmanski trgovci bili isplaćeni. Ovo je funkcioniralo do 18. stoljeća kada je došlo do situacija u kojima bi osmanski trgovci dovezli stoku u Zadar, no Mlečani ne bi bili tu da je prevezu do Venecije, zbog čega bi

¹³⁶ T. Raukar et al, 1987, 396-397.

¹³⁷ S. M. Traljić, 1962, 367.

stoka bila ostavljena na zemlji oko Zadra. S obzirom na činjenicu da ne bi imala dovoljno hrane, njena cijena na tržištu bi opala.¹³⁸

4.5. Obrovac i Skradin

U blizini Zadra nalazi se Obrovac, najsjevernija dalmatinska skala koja je trgovala s Mlečanima u 17. i 18. stoljeću. Obrovac su Osmanlije osvojile 1527. godine, Mlečani su u sljedećim godinama pokušali zauzeti grad, no u tome nisu imali uspjeha. Samim gradom je upravljao dizdar, bio je centar Obrovačke nahije, a tu se nalazila i kapetanija koja je prvi put spomenuta u izvorima 1574. godine. Obrovac je i tijekom 16. stoljeća bio razvijen trgovački grad gdje su se uvozile žitarice i blago koje se dalje odvozilo na otoke u blizini. I ovdje su veliki problem bili uskoci koji su pljačkali i osmanska i mletačka sela, a zbog čijih se napada u Obrovcu nalazilo nekoliko brodica koje su tu bile od samog početka osmanske uprave. Glavni razlog osnivanja skale u Obrovcu bila je paška sol, to jest blizina otoka Paga Obrovcu, a trgovinska razmjena soli preko Obrovca se odvijala i prije osmanskog osvajanja. O količini soli koja se izvozila glavnu riječ su imali Mlečani, a ne emin koji je bio nadležan za rad skale, dok je izvoz ovisio o ekonomskoj situaciji. Specifična je bila godina 1615. kada je izvoz soli bio obustavljen pa su se u Obrovcu sastali providur Novigrada Bragadin, generalni providur konjaništva Cornaro i obrovački carinici Kurtag Piragić i Osman aga Podkvasović kako bi se dogovorili oko neometane trgovinske razmjene. Tada je odlučeno da će se obrovačka skala nastaviti održavati te da će svi koji budu štetili i mletačkoj i osmanskoj trgovini biti istjerani iz grada.¹³⁹

Antonio Pisani, generalni providur 1626. godine, zabranio je da se u Obrovcu istodobno nalaze više od tri broda soli koja bi se skladištila u Novigradu prije no što bi došla u Obrovac,

¹³⁸ T. Mayhew, 2008, 254-255.

¹³⁹ S. M. Traljić, 1962, 369.

a osim soli u Novigrad su stizale i osmanske karavane. Odnos između Mlečana i obrovačkih aga često je, iako su se jedni drugima obvezivali na održavanje reda, bio obilježen ometanjima trgovačkih aktivnosti. Isto tako, osim osmanskih, i mletački trgovci su izvozili sol preko Obrovca, dok bi stanovnici Paga, koji su dovozili tu sol, imali prednost pri kupnji žita. S druge pak strane, privatnici nisu imali dozvolu prodavati sol jer bi na taj način samo naštetili državi. Situacija je u drugom dijelu 17. stoljeća, pred početak Bečkog rata, bila nepogodna za trgovinu u Obrovcu, premda je bilo pokušaja i s mletačke i osmanske da se trgovina nastavi razvijati, česta ometanja su skalju zatvarala nekad i na duže periode.¹⁴⁰ Oslobođanjem zadarskog zaleđa 1686. godine plan je bio oporaviti trgovinske veze preko Obrovca i Novigrada, no s obzirom na činjenicu da je to područje naselilo novo stanovništvo, da bi trgovina mogla oživjeti trebalo je pronaći način kako nadzirati promet. Zadru je ovaj trgovinski put bio od primarne važnosti jer se preko Like, to jest Obrovca, prevozila drvena građa, a stanovništvo Zadra je isto tako ovisilo o uvozu najbitnijih namirnica iz osmanskog zaleđa, ali djelomično i iz habsburških luka kao što su Rijeka, Bakar i Trst.¹⁴¹

Luka u Obrovcu, osim za izvoz živežnih namirnica i uvoz soli s otoka Paga, koristila se krajem 16. stoljeća i za izvoz drva za ogrjev Mlecima. Izvoz drva u Obrovcu događao se u razdoblju kad su se obnavljale trgovačke veze između Osmanlija i Mlečana, istovremeno kad se razvijala splitska skala i izvoz stoke iz Zadra. Drvo iz obrovačkih šuma se znalo koristiti za izgradnju brodova, a Mlečani su ga često izvozili dalje ili koristili za gradnju svojih građevina. Da bi se drvo moglo izvoziti iz obrovačke luke, trgovci su morali dobiti dopuštenje od sandžakbega Like i beglerbega Bosne, a morali su davati darove i agama u Obrovcu kako im ne bi stvarali probleme u trgovačkoj razmjeni, kao na primjer svijeće od bijelog voska, šećer i

¹⁴⁰ S. M. Traljić, 1962, 369.

¹⁴¹ T. Mayhew, 2008, 251.

slatkiše.¹⁴² Osim već navedenog, trgovci su morali plaćati i carine, pristojbe za brod kojim se drvo prevozilo te najam za kuće u kojima su odsjedali u Obrovcu. Te na kraju, tu je i cijena drva koja je bila raznolika, to jest najniža je iznosila pet lira i četiri solda, dok se u većini slučajeva drvo prodavalo po cijeni od šest lira i osam soldi po jednom hvatu drva.¹⁴³ S druge pak strane kad je riječ o uvozu, u Obrovac su iz zapadne Bosne stizali vosak, med, paklina, žito i vuna.¹⁴⁴

U blizini Zadra postojale su još dvije manje skale – Karin i Hotišina, koji se u izvorima spominju u 17. stoljeću, a glavna izvozna roba im je bila paška sol koja se mijenjala za robu iz gradova u zaleđu. Za Karin je poznato da je skalom upravljao Halili beg, vranski zaim¹⁴⁵, a trgovinom su se bavili njegovi zaposlenici. Postoje mišljenja da je slična situacija bila i u Hotišini, to jest da je i tom skalom upravljao neki privatnik.¹⁴⁶

Osim Obrovca, još jedan grad Hrvatskog-Ugarskog Kraljevstva početkom 16. stoljeća potpao je pod osmansku vlast. Naime, Skradin je od 1522. godine pa sve do kraja 17. stoljeća bio dio Osmanskog Carstva kada su ga osvojili Mlečani. Trgovina u Skradinu nije bila razvijena, a izvor iz 1572. godine svjedoči kako je jedan od proizvoda koji su se izvozili bilo drvo. Trgovini su štetili problemi na granici zbog kojih su u jednom trenutku Skradinjani zatražili od Šibenčana da Mlečanima ne dozvole trgovanje u Skradinu kako ne bi došlo do daljnjih razmirica. Da bi se situacija smirila, u sljedećim godinama je bilo zabranjeno napadati osmanske karavane te je naređeno da se trgovina odvija po zakonima koji su vrijedili u skalama. Zbog svoje pozicije na granici, Skradin je bio važno prometno i vojno središte u kojem se osim

¹⁴² S. M. Traljić, 1974, 266-267.

¹⁴³ Isto, 268.

¹⁴⁴ I. Pederin, 1990, 137.

¹⁴⁵ Zaim je bio vlasnik zijameta. (M. Pavić, 2014, 372.)

¹⁴⁶ S. M. Traljić, 1962, 370.

kapetana nalazio i zapovjednik gradske posade, a istu ulogu je i grad imao nakon što je pao pod mletačku upravu.¹⁴⁷

4.6. Split

Kad se osmanska granica približila Splitu u 16. stoljeću, trgovinska razmjena u gradu se sve više počela razvijati zbog čega je u sljedećim stoljećima Split postao glavno trgovačko središte između Osmanskog Carstva i Venecije. Plan trgovaca je bio otvoriti glavnu luku za trgovinu s Osmanlijama, bez obzira na borbe koje su se odvijale uz granicu, a tu zamisao je na kraju i iznio Židov Danijel Rodrigo čija je plan bio da se u Split uvozi roba koja bi se onda dalje odvozila u Osmansko Carstvo, dok bi Osmanlije svoju robu dopremale u Split. S obzirom na situaciju, u kojoj je Venecija izgubila trgovačku prevlast nad Sredozemnim morem zbog otvaranja novih puteva, osnivanje novih luka na Jadranskom moru, gdje je Venecija još imala utjecaja, činilo se kao najbolji način da prevlast na tom moru i zadrži. Problem na Jadranu im je već bio i Dubrovnik koji je većinu robe poguravao do svojih skala, a i Osmanlije su prvotno bile naklonjenije trgovini s Dubrovčanima i manjim lukama na obali. Ipak, Mlečani su bili ustrajni u svojoj namjeri te je 1578. godine odlučeno da će se krenuti u osnivanje splitske skale zbog čega su Mlečani pokušali trgovce okrenuti prema Splitu, a Danijel Rodrigo je otišao i do predstavnika osmanske vlasti u Bosni. A osim trgovaca, trebalo je i sam Split pripremiti za primitak velike količine robe, to jest prioritet su bile zgrade koje su trebale služiti skladištenju robe i smještaju trgovaca, što do tada u gradu nije postojalo. Isto tako, veliki problem je bilo i osiguravanje straže koja je trebala štititi trgovce od mogućih napada uskoka i gusara.¹⁴⁸

Već i prije osnivanje skale u Splitu, Mlečani su iskazali namjeru da se roba iz Osmanskog Carstva preko njihovih luka prevozi u Veneciju, a za to su već i angažirali svoje dalmatinske predstavnike (kneževe iz Splita i Zadra i generalnog providura koji je stolovao u

¹⁴⁷ S. M. Traljić, 1962, 366.

¹⁴⁸ Isto, 360.

Zadru), te mletačkog kneza koji se nalazio na osmanskom teritoriju. Način na koji su Mlečani pristupili ideji otvaranja splitske skale velikim je djelom bio potaknut njihovim položajem u Europi nakon gubitka Cipra i bitke kod Lepanta. Naime, iako bi osnutak splitske skale bio važniji iz regionalnog negoli iz europskog konteksta, na ovaj je način Mletačka Republika planirala u potpunosti preuzeti monopol nad trgovinom Jadranskog mora.¹⁴⁹ S druge pak strane, Osmansko Carstvo, umjesto da osigura svoja skladišta na Neretvi kao što je tražio tamošnji emin, ili da na području Žrnovnice otvori svoju luku, sklopilo je dogovor s Mletačkom Republikom i usmjerilo se na razvoj splitske skale i obnovu puteva koji su vodili do Splita jer je osmanskim trgovcima, u trenutku kad su na moru prijetili gusari, od primarnije važnosti bio kopneni put.¹⁵⁰

Plan Danijela Rodriga je bio da otvaranjem splitske skale grad postane zadnja kopnena točka proizvodima koji su se prevozili s područja Osmanskog Carstva, pri čemu bi tu ulogu Split oteo Dubrovniku. Sukladno tome, Rodrigo je podnio zahtjev da mu se dopusti da stari samostan pretvori u prenočište za osmanske i židovske trgovce koji su stizali iz prostora u unutrašnjosti, pritom ističući da bi svi prvotni troškovi bili na njemu. Isto tako, zahtijevao je da robu preko Jadranskog mora prate galije koje bi je štatile od gusara, premda su isprva kapetani galiija bili zainteresiraniji za praćenje brodova iz Dubrovnika jer bi ih se bolje platilo, od 1592. godine mletačka vlada je inzistirala da prate i splitske brodove.¹⁵¹ Prihvativši Rodrigovu ideju, Mlečani su u razdoblju od 1588. do 1589. godine izdavali dekrete kojima se htjelo potaknuti ponovni razvoj trgovine u Splitu. Diplomatskim razgovorima s Osmanskim Carstvom Mletačka Republika je željela osigurati kopneni promet između Splita i Sarajeva, a do potpisivanja

¹⁴⁹ V. Constantini, 2015, 68-70.

¹⁵⁰ Č. Čičin-Šain, 1959, 106.

¹⁵¹ F. C. Lane, 2007, 328.

sporazuma došlo je u kolovozu 1589. godine¹⁵² posredstvom Rodriga koji je utjecao na odluku sandžakbegova Livna i Klisa koji su se obvezali da će brinuti o tom trgovačkom pravcu.¹⁵³

Ipak, nisu svi¹⁵⁴ u Splitu bili naklonjeni ideji da grad postane veliki trgovački centar, uglavnom zbog straha od Osmanlija koje su bile sve bliže te zbog religijskog opredjeljenja glavnog zagovaratelja skale. Isto tako, na prostoru na kojem se trebao graditi lazaret za trgovce nalazile su se daščare koje Splićani nisu dali rušiti, a isticali su i činjenicu kako u gradu nema dovoljno konja koji bi mogli prenositi robu. Problem je nastao i oko pitanja plaćanja svih troškova gradnje. Naime, plan je bio da se od osmanskih trgovaca traži dodatna carina, no oni su bili protiv toga jer su već plaćali uvozu carinu, a u slučaju da se uvede ta dvostruka carina roba i uvoz bi dodatno poskupjeli. Unatoč tome, Rodrigo je 1581. godine počeo graditi carinarnicu i lazaret, što je još više uznemirilo opoziciju koja ga je na kraju natjerala da privremeno ode iz grada. Osim samih stanovnika Splita, tome su pogodovali i Osmanlije, posebice emin s neretvanske skale i Dubrovčani. Nekoliko godina nakon toga gradnja je u potpunosti bila zaustavljena dok Mlečani nisu samostalno odlučili nastaviti bez Rodriga. No, vrlo brzo su shvatili da se bez njegove pomoći ne mogu nositi s predstavnicima osmanske vlasti u Bosni pa su ga pozvali natrag 1589. godine. Skala je bila gotova 1592. godine, a Rodrigo je pridobio Osmanlije koje su počele obnavljati putove do Splita. Protivljenje građana nije prestalo ni izgradnjom skale, čemu svjedoče izvori u kojima se može vidjeti kako Splićani nisu htjeli iznajmljivati kuće Osmanlijama i Židovima.¹⁵⁵

¹⁵² Te iste godine su doneseni i prvotni popisi vezani za carinu koji su obnovljeni 1594. godine.

¹⁵³ W. Panciera, 2013, 31.

¹⁵⁴ Protiv osnivanja splitske skale je bio knez Splita Alvise Loredan koji se bojao da bi njeno osnivanje moglo natjerati Osmanlije da napadnu Split, a kao i ostatak splitskog društva nije htio da glavna osoba za trgovinu u Splitu bude jedan Židov. (I. Pederin, 1990, 134.)

¹⁵⁵ S. M. Traljić, 1962, 360-361.

Do kraja 16. stoljeća nastavila se gradnja lazareta, a s obzirom na kasniji razvoj trgovine, lazaret se širio ovisno o potrebama, prvi put se uređivao od 1615. do 1616. godine te kasnije od 1621. do 1630. Početkom 17. stoljeća lazaret se sastojao od 24 prostorije u kojima se skladištila roba i od 24 dodatne sobe, a izgrađena je i konjušnica i sobe u kojima su stanovali trgovci. U jednoj od kula živjeli su poslužitelji, dok je emin Osmanskog Carstva bio van samog lazareta. Premda je lazaret građen s namjerom da grad zaštiti od širenja zaraznih bolesti, 1606. godine iz Bosne se u Split proširila kuga, a česti su bili i prigovori trgovaca koji su isticali kako je lazaret neuredan. O razvijenosti splitske skale svjedoči i postojanje dragomana¹⁵⁶ u lazaretu koji je posredovao između trgovaca iz raznih područja i upravitelja lazareta, a 1634. godine trgovci su zatražili da se koriste slavenski i turski jezik.¹⁵⁷ S obzirom na postojanje i kopnene i morske trgovine, bitno je istaknuti kako su u splitski lazaret s kopnene strane dolazile karavane, a s morske fregate i galije.¹⁵⁸ U sklopu splitske skale, osim carinarnice i lazareta, sagrađene su i banke, svratišta, gostionice te su osnovana trgovačka društva. U tom trenutku Split je postao „zlatni lanac“ koji, osim što je trgovinski povezivao Mlečane i Osmanlije, spajao je Zapad s Istokom te postao najbitnija skala u Europi koja je trgovala s Osmanskim Carstvom.¹⁵⁹

U početnoj fazi zalaganja za osnivanje skale u Splitu Mlečani nisu htjeli obavijestiti sultana ili velikog vezira jer se planiranje provodilo u tajnosti, pa su se obratili kliškom begu i beglerbegu Bosne od kojih su tražili izgradnju infrastrukture koja bi olakšala putovanje karavanama.¹⁶⁰ Dokaze o tome moguće je pronaći u osmanskim izvorima, to jest u pismima sultana namjesnicima u Bosni gdje nema spomena splitskoj skali. No, zbog konkurencije u

¹⁵⁶ Dragomani su bili prevoditelji u Osmanskom Carstvu.

(<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16133> pristupljeno: 19.5.2023.)

¹⁵⁷ S. M. Traljić, 1962, 361.

¹⁵⁸ Č. Čičin-Šain, 1959, 105.

¹⁵⁹ L. Čoralić, 2009, 22.

¹⁶⁰ V. Constantini, 2015, 70.

Jadranskom moru te da bi se osigurao pomorski put iz Splita i obrnuto, savez između Osmanlija i Mlečana bio je potreban. U pismu koje je sultan Ahmed I. poslao 1605. godine svim sandžakbegovima i kadijama Osmanskog Carstva od Carigrada do Klisa, navedeno je kako će mletački konvoj doći iz Splita u osmansku prijestolnicu te kako će Mlečani, koji budu predvodili tu karavanu, nositi bijeli turban i mač, darove samog sultana. Na ovaj način mletački trgovci su mogli neometano prevoziti svoju robu, a to je ujedno trebalo označiti i otvaranje novog trgovačkog puta iz Splita do Carigrada.¹⁶¹ Razvoju te nove rute doprinijela je i činjenica da su u zadnjim godinama 16. stoljeća Habsburgovci postali sve utjecajniiji u sjevernom Jadranu, što je s jakom Dubrovačkom Republikom na jugu uzrokovalo zbližavanje Osmanlija s Mlečanima i prebacivanje osmanske trgovine u Split.¹⁶²

Otvaranje skale u Splitu vrlo brzo se pokazalo kao dobra ideja zbog velike zarade već u prvim godinama njena rada, što potvrđuju i izvješća splitskih kneževa. Tako su u Split dolazile karavane iz dva pravca: Sarajeva i Banja Luke. Karavane iz Sarajeva su išle preko Tomislavgrada gdje se radio pretovar i mijenjao kiridžija, a sam put je trajao sedam dana, dok su karavane iz Banja Luke putovale deset dana bez pretovara.¹⁶³ Isto tako, trgovački put od Splita u unutrašnjost je išao dalje kroz Livno i Sarajevo do Novog Pazara, gdje je dolazio u dodir s trgovačkim pravcem koji je išao preko rijeke Marice, Beograda i na kraju Soluna.¹⁶⁴ Važnu ulogu u razmjeni je imala sol koja se iz splitske skale uvozila u Bosnu, a jedan od prijedloga je bio da se njena cijena i povisi, kao što je bilo planirano i s cijenom sira, govedine, pšenice i drugih proizvoda, zbog čega bi onda carina na uvoz bila ukinuta. S godinama se trgovina u Splitu sve više razvijala, no problemi s time nisu nestali. Jedan od problema su bile

¹⁶¹ V. Constantini, 2015, 71-72.

¹⁶² J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 33.

¹⁶³ S. M. Traljić, 1962, 361.

¹⁶⁴ I. Pederin, 1990, 134.

galije koje su trebale pratiti prijevoz robe iz Splita u Veneciju i natrag u Split, no one su često kasnile te previše vremena provodile u lukama, što je kasnije utjecalo na kvalitetu robe koja je predugo bila na tim brodovima. Probleme su nastavili stvarati i Dubrovčani koji su još uvijek odlazili osmanskim vlastima u Bosni želeći pridobiti njihove trgovce, a poteškoće u trgovini su uzrokovali i podanici Osmanskog Carstva koji su napadali karavane.¹⁶⁵

Koliko god su se Dubrovčani trudili zaustaviti otvaranje splitske skale, nastojanja su im bila beskorisna jer su u Split počeli pristizati proizvodi iz raznih kutaka Carstva. Početkom 17. stoljeća, kako bi potaknuli trgovinu u Splitu, mletački trgovci su dolazili u Mostar, Foču i Sarajevo kako bi trgovce i karavane usmjerili prema splitskoj, a ne dubrovačkoj skali. Isto tako, bilo je i slučajeva kada su Mlečani na samom moru trgovce odvrćali od Ancone i slali ih u Veneciju, a svi ti naponi su na kraju i rezultirali razvitkom trgovačkog prometa u Splitu između 1632. i 1635. godine.¹⁶⁶ A od otvaranja splitske skale profitiralo je i gradsko i stanovništvo okolnih sela jer im je uključivanje u taj trgovački put pružilo novi način zarade¹⁶⁷, a došlo je i do porasta broja stanovnika u Splitu.¹⁶⁸

Proizvodi su iz splitske skale u Veneciju slani bez plaćanja poreza, roba iz središta Mletačke Republike također je uvožena bez plaćanje carine, a židovski trgovci koji su dolazili u Split su bili izuzeti od plaćanja. Kad je zabranjen izvoz soli s Paga u Neretvu 1593. godine, još jedna trgovačka galija je počela ploviti¹⁶⁹, a ako mletačke galije ne bi stigle po svoju robu u Split, Mlečani su bratovštini sv. Nikole dozvoljavali da na svojim brodovima prebace robu do Venecije.¹⁷⁰ U jednoj godini u splitsku skalu bi došle te dvije galije šest puta, zakupnici bi za

¹⁶⁵ S. M. Traljić, 1962, 361.

¹⁶⁶ F. Taslidža, 2011, 67.

¹⁶⁷ S. M. Traljić, 1973, 254.

¹⁶⁸ W. Panciera, 2013, 31.

¹⁶⁹ S. M. Traljić, 1973, 254.

¹⁷⁰ Č. Čičin-Šain, 1959, 106.

njih dali 20 000 dukata, a nakon što bi isplatili svu posadu zaradili bi po 12 000 dukata.¹⁷¹ U godinama pak neposredno prije Morejskog rata, galije koje su prevozile robu preko Jadranskog mora svjedočile su približavanju osmanske vojske zbog čega su Mlečani galije počeli slati preko mora uz pratnju ratnog broda.¹⁷²

O razvoju trgovine u Splitu tridesetih i četrdesetih godina 17. stoljeća svjedoče i pisma trgovca Marka Kavanjina koji je posredovao između bosanskih trgovaca iz Travnika, Mostara, Banja Luke, Sarajeva, Livna i drugih bosanskih gradova te trgovaca iz Beograda, Požege i Budima. Od raznih proizvoda koji su se prodavali Kavanjinovim posredstvom najvažniji su bili krzno, vuna, koža, šljive, svila i vosak. Isto tako, Kavanjinova pisma služe kao bogat izvor saznanja o trgovini u splitskoj skali i o eminu koji je u njegovo vrijeme bio smješten u Splitu. Naime, Kavanjin je upozoravao sarajevske trgovce kako ga je splitski emin prevario pri ubiranju carine, zbog čega im savjetuje da plate carinu za robu u Sarajevu, što pokazuje kako je ondje carina, u odnosu na Split, bila niža. Također opisuje kako su robu, koja je dolazila u Split, kao pratnja prevozili kiridžije, a kada je bila riječ o vrjednijoj robi pratnju bi činili vojnici. Od Sarajeva do Splita kirija se plaćala od 150 do 200 akči, a u slučaju prijevoza nekog važnog pisma plaćalo bi se u dukatima.¹⁷³ Isto tako, Kavanjin u svojim pismima navodi i cijenu same robe i njenog prijevoza morskim ili kopnenim putem, a spominje i sudionike trgovačke razmjene, osim trgovaca i već spomenutih kiridžija, nabraja mletačke agente, oružanu pratnju i kramare te konje koji su bili dio karavana. Osvrtao se i na vremenske prilike u kojima se roba prevozila, na snijeg koji je blokirao puteve u planinama u Bosni te nevolje koje su trgovcima na putu stvarali hajduci.¹⁷⁴

¹⁷¹ J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, 33.

¹⁷² J. Vrandečić, 2013, 148-149.

¹⁷³ S. M. Traljić, 1962, 362.

¹⁷⁴ Ć. Čičin-Šain, 1959, 112.

Osim već spomenute robe, iz Bosne su u Veneciju preko splitske skale išle tkanine od kozje i devine dlake, deke, kukuruz, bakar pa i zlato. U drugom pravcu, iz Venecije prema unutrašnjosti Balkana se izvezio sapun, papar, haljine od baršuna i damasta, staklo, čoje i svile, olovo, šećer, papir i riža. I na kraju ono što se izvozilo iz same Dalmacije u Veneciju i u Osmansko Carstvo, a to su bile smokve, stoka, sir i sukno.¹⁷⁵ Podaci iz 1626. godine pokazuju kako je kroz splitsku skalnu prolazilo oko 25% ukupne mletačke trgovine preko luka te da su dvije trećine robe koja je stizala s Balkana dolazile do Splita. S godinama je trgovina sve više jačala tako da su ubrzo počele dolaziti u Split karavane iz Skopja, Carigrada, Sarajeva, Sofije, te s područja Ugarske, Moldavije i Vlaške. Početkom 17. stoljeća, Cesare Dolfin, splitski knez, zatražio je da se sanira konzulat Mletačke Republike, otvoren u Sarajevu 1588. godine, kako bi se privukli trgovci Sirije, Perzije, Kaira, Ankare, Edirna i Aleksandrije u splitsku luku. Ako se to ne bi napravilo, prijetio je da će prijeći u Dubrovnik čiji su građani također tražili načine da trgovce namame u svoj grad.¹⁷⁶

Trgovina koja je povezivala Osmansko Carstvo s Venecijom preko Splita, poslužila je kao zamjena za put koji je išao od Neretve kroz Mostar do Sarajeva. Isto tako, trgovačka razmjena ovim pravcem postala je konkurent još jednom trgovačkom putu, onome od Novog Pazara do Dubrovnika i Lješā u Albaniji, grada koji se obogatio zbog trgovinske razmjene s Anconom, velikim trgovačkim neprijateljem Mletačke Republike.¹⁷⁷ Strane trgovce je splitska luka privlačila jer su tu mogli, kao što je već spomenuto, svoju robu izvoziti dalje u Veneciju bez plaćanja carine. S druge pak strane, ako bi svoju robu prevozili preko brodova koji su stizali u Veneciju iz Metkovića, Dubrovnika i Ancone, morali su plaćati velike poreze. Zaradu od tih poreza Mlečani su koristili kako bi ulagali u izgradnju infrastrukture u splitskoj skali (u lazaret,

¹⁷⁵ Ć. Ćičin-Šain, 1959, 113.

¹⁷⁶ I. Pederin, 1990, 136-137.

¹⁷⁷ W. Panciera, 2013, 32.

carinarnicu i vojne utvrde poput osmatračnica)¹⁷⁸, dok je Osmansko Carstvo svoj profit trošilo na plaćanje vojnih posada u određenim naseljima bosanskog primorja.¹⁷⁹ Usporedbe radi, podaci iz 1553. godine pokazuju kako je između Zadra i osmanskog zaleđa došlo do razmjene robe u vrijednosti od 13 000 do 14 000 dukata, dok je pak zarada u Splitu bila za 10 000 dukata veća, znači od 24 000 do 25 000 dukata. Jedan od razloga zašto je splitska luka imala razvijeniju trgovinsku razmjenu sa svojim osmanskim zaleđem je taj da je njihov teritorij bio dosta skućen, dok je unutar svojih zidina Zadar samostalno razvijao vlastiti obrt i proizvodnju.¹⁸⁰

Otvaranje splitske skale imalo je brojne posljedice, pa je tako prethodno spomenuta obitelj Kavanjin iz Venecije došla u Split trgovati kako bi se uključila u balkansku trgovinsku razmjenu. Nadalje, došlo je i do kreiranja skupine trgovaca u Splitu kojima je cilj bilo uključivanje u rad skale, no vrijednost robe koja se pretovarivala u Splitu bila je puno veća od kapitala koji su ti domaći trgovci mogli uložiti. Isto tako, najveći dio trgovaca u splitskoj skali je bio mletačkog ili osmanskog podrijetla, važni su bili i židovski trgovci, no među domaćim stanovništvom njihova uloga je bila pretežito posrednička.¹⁸¹

Isto tako, na granici između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike sukobi su bili česta pojava, a jedan od razloga su bili i porezi koje su Osmanlije postavljale onima koji su dolazili u dalmatinska trgovačka središta. Jedan takav primjer vidljiv je kroz slučaj janjičara Bekira koji je samovoljno odlučio naplaćivati porez onima koji su stizali u Split zbog čega su Mlečani od Osmanlija zatražili da to istraže i ukinu ako se pokaže ilegalnim. Štoviše, postoje i zapisi kako je jedan neimenovani osmanski zapovjednik postavio sebe kao autoritet koji je imao pravo propuštati trgovce u Split, na što se žalio mletački bajlo. Na granici su česte bile i pljačke,

¹⁷⁸ V. Constantini, 2015, 72.

¹⁷⁹ F. Taslidža, 2011, 64.

¹⁸⁰ S. F. Fabijanec, 2013, 156.

¹⁸¹ T. Raukar, 1977, 223.

što nije pogodovalo ni Mlečanima ni Osmanlijama jer je postojala opasnost da trgovci počnu izbjegavati to područje, a to bi naštetilo mletačkoj trgovini i lišilo Osmansko Carstvo carinskih prihoda. Ipak, bez obzira na sve probleme, splitska je skala privlačila brojne trgovce i postala ravnopravan suparnik Dubrovniku zbog čega su Dubrovčani sklopili ugovor s Osmanlijama da će trgovci, koji budu prelazili dubrovačku i osmansku granicu da bi došli do Splita, plaćati cestarinu. Emin, koji je skupljao taj porez, i Dubrovčani su pak htjeli da ti trgovci radije dođu u Dubrovnik od čega bi i jedni i drugi imali koristi. Premda je Dubrovnik bio vazal Osmanskom Carstvu, kojem je trebalo biti u interesu da potiče razvoj dubrovačke trgovine, u ovom razdoblju 17. stoljeća Osmanlije su stale na mletačku stranu. Stoga je Osmansko Carstvo kažnjavalo emine zbog njihova ponašanja kad bi se Venecija potužila, iako nije poznato kako.¹⁸²

U 17. stoljeću Dubrovačka Republika je još uvijek pokušavala karavane koje su išle prema Splitu okrenuti Dubrovniku, no Mostarci su se sve češće dolazili u splitsku skalju. Važna je godina u takvom okruženju bila 1636., kada se zabranilo izvoženje životnih namirnica iz osmanskih teritorija u Dubrovnik zbog velike cijene dubrovačke soli u Gabeli. Dvije godine poslije došlo je do promjene, nakon upada Mlečana u luku u Vlari u Albaniji koja je bila dio osmanskog teritorija. Naime, nedugo nakon tog događaja Porta je zatražila da se prekinu sve veze između Mletačke Republike i Bosne te da se zaustavi rad skale u Splitu. Situacija se popravila već 1639. godine, no zbog Kandijskog rata koji je započeo nekoliko godina kasnije položaj osmanskih trgovaca nije se poboljšao. Sa situacijom su bili upoznati i Mlečani koji su naveli kako se od svih proizvoda koji su uvezeni iz Dalmacije, $\frac{3}{4}$ su došle iz Dubrovnika i Splita, pri čemu se samo $\frac{1}{4}$ odnosi na splitsku, a ostatak na dubrovačku skalju. Ostatak bosanskog izvoza u Mletke je stizao iz skala u Šibeniku, Makarskoj, Zadru i tako dalje.¹⁸³

¹⁸² S. N. Saroqi, 1986, 360-361.

¹⁸³ F. Taslidža, 2011, 68-69.

Iz pisama Marka Kavanjina također se može iščitati kako je 1645. godine, u osvit Kandijskog rata, trgovina preko Splita počela opadati. Iako je još te godine roba stizala čak i iz Indije, sljedeće je godine granica bila zatvorena, osmanski emin je napustio grad, a lazaret je bio napušten. Isto tako, Kavanjin se žalio na situaciju u trgovini tijekom samog rata, navodio je kako je meso jeftinije od kruha, da je kukuruz jako skup te da bi svima bilo bolje da trguju tkaninama nego žitaricama jer bi im prihod bio znatno veći.¹⁸⁴ Nadalje, Kavanjinova pisma svjedoče i kako je tijekom rata splitska skala polako prestajala raditi, kršćanskih i židovskih trgovaca je bilo sve manje, a muslimanski su u potpunosti nestali. Osmanski defterdar je zabranio dovoz robe do skale u Splitu te je naredio trgovcima da idu u Dubrovnik. Ipak, zbog hajduka koji su često napadali trgovce koji bi došli u Dubrovnik, sarajevski trgovci su slali u Carigrad zahtjeve da im se dopusti trgovanje u Splitu jer, osim što je sigurnije, ujedno je bilo i jeftinije, a u Kavanjinovim pismima se također može vidjeti kako su neki bosanski trgovci nastavili trgovati preko Dubrovnika s Anconom i Venecijom. Ubrzo nakon potpisivanja mirovnog ugovora splitska skala se ponovno otvorila već krajem 1669. godine, no lazaret je bio razrušen te mu je bila potrebna obnova, što je onda i učinjeno. Trgovina se brzo počela razvijati, no dobit je bila mnogo manja nego prije rata pa je tako zarada od carine 1638. godine iznosila 27 364 lira, a nakon rata 17 130 lira.¹⁸⁵

Unatoč tome, sedamdesetih godina 17. stoljeća nakon Kandijskog rata trgovina preko splitske luke je oživjela zbog čega su Mlečani morali ponovno poslati i drugu galiju koja je trebala prevoziti tu robu¹⁸⁶ 1678. godine. U Mletke je, od ukupnog postotka uvezene robe, 12.6% stizalo iz splitske luke prije Kandijskog rata, među kojom se može istaknuti 18 tona vune, 120 tona voska i 300 tona kože. Nakon rata, a s obzirom na to da je Split ponovno postao

¹⁸⁴ Ć. Čičin-Šain, 1959, 113-114.

¹⁸⁵ S. M. Traljić, 1962, 362.

¹⁸⁶ 1672. godine je poslana prva. (J. Vrandečić, 2013, 143.)

glavna luka preko koje se roba s osmanskog područja izvozila u Veneciju, na godišnjoj razini se prevozilo u Veneciju, između ostalog, oko 12 000 do 15 000 svežnjeva voska, vune i kože.¹⁸⁷ Sukladno tome, u razdoblju od otvaranja do Kandijskog rata, splitska je skala bila najrazvijenija. Nakon rata se obnovila, no nikad nije dosegla prijašnji domet, na što su uvelike utjecali Dubrovnik, koji je, kao što je već navedeno, iskorištavao ratne situacije, te mletačko otvaranje novih skala na granici s Osmanlijama nakon rata, pri čemu je Osmansko Carstvo štetilo dubrovačkoj, ali i splitskoj skali.¹⁸⁸

Bitno je spomenuti i druge manje skale koje su postojale na tom području, kao na primjer skala u Žrnovnici koja se smatra jednom od starijih, s obzirom na to da je osnovana već u 16. stoljeću, a koristila se za prodaju soli, posebice poljičke soli kroz 17. stoljeće. Osim Žrnovnice, skale su postojale u Solinu, Trogiru¹⁸⁹ te Rogoznici gdje je skala zatvorena nakon 1680. godine. Ipak, osim navedenih skala, za razvoj ovog područja puno je bila važnija trgovina lokalnog karaktera na granici između Dalmacije i Bosne koja se tu odvijala i prije dolaska Mlečana i Osmanlija.¹⁹⁰

¹⁸⁷ J. Vrandečić, 2013, 145-146.

¹⁸⁸ Č. Čičin-Šain, 1959, 107.

¹⁸⁹ Trogir zbog lošeg stanja u solanama i blizine Splitu, koji je bio povoljnije smješten za trgovinu preko Klisa, nije imao šansu razviti se kao trgovačko središte. (I. Pederin, 1990, 135.)

¹⁹⁰ S. M. Traljić, 1962, 364.

5. Zaključak

Cilj ovog rada je bilo prikazati kako je tekla trgovinska razmjena između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva u 16. i 17. stoljeću u Dalmaciji, gdje su te dvije države dijelile granicu. Već početkom 15. stoljeća, Dalmacija je postala dio Mletačke Republike i sukladno tome, sve je bilo podređeno centralnoj vlasti u Veneciji pa tako i trgovina. Probleme u dalmatinskim gradovima i zaleđu svojim dolaskom počele su stvarati Osmanlije s kojima su Mlečani kroz sljedeća dva stoljeća često ratovali. Brojni ratovi kroz 16. i 17. stoljeće, među kojima se mogu istaknuti Ciparski, Kandijski i Morejski rat, znakovito su utjecali na trgovinsku razmjenu koja je u takvim razdobljima bila onemogućena. Tako bi granice tijekom ratova bile zatvorene, a trgovina zabranjena, što bi onda dovelo do razvoja krijumčarenja, a i osmanskoj i mletačkoj strani bi manjkalo živežnih namirnica, to jest u Dalmaciji su Mlečani ovisili o uvozu žita iz Bosne, dok je Osmanlijama od primarne važnosti bila sol. Osim ratova, trgovini su uvelike štetili napadi uskoka i hajduka koji su bili rasprostranjena pojava na prostoru gdje granica nije bila točno definirana. Upadi uskoka su štetili trgovini u brojnim osmanskim skalama, kao na primjer u Gabeli i Obrovcu gdje su ometali trgovinu solju. A osim uskoka i hajduka, veliki problem su bile bolesti, pri čemu se može istaknuti kuga zbog čijeg bi izbijanja granica bila zatvorena, a samim time i trgovina bi bila zaustavljena. Tu su još i pljačke koje su bile česte i na mletačkim i osmanskim skalama, ali i na karavanama koje su tu robu prevozile.

Osim žita, vune, tkanina, sira i brojne druge robe, najvažniji proizvod s kojim se trgovalo u Dalmaciji između Mlečana i Osmanlija bila je sol, posebice paška sol, koja je bila potrebna i jednoj i drugoj strani. Zbog važnosti koju je imala u trgovini, razmjena soli je bila pod strogom mletačkom upravom, a u tu trgovinsku razmjenu uplitala se i Dubrovačka Republika kojoj je glavni cilj bio da od Mlečana preuzme trgovinske veze i postane glavna izvozna luka za osmanske proizvode na istočnom Jadranu. Dubrovnik je na različite načine pokušavao zavladata

trgovinskom razmjenom osmanskih proizvoda, no u tome je bio uspješan samo u razdoblju osmansko-mletačkih ratova kad Mlečanima i Osmanlijama trgovina nije bila u centru pažnje.

Isto tako, kroz ovaj rad se prikazalo kako je tekla trgovina u Bosankom pašaluku, koji su proizvodi bili najčešći, kuda su išle i kako su bile organizirane karavane te koji gradovi su se istaknuli u trgovini, kao na primjer Mostar i Banja Luka. Sukladno tome, razvojem trgovine u 16. i 17. stoljeću Bosna je postala zadnja postaja osmanskim proizvodima koji su stizali iz raznih dijelova Carstva. Nakon toga, roba bi bila prevezena do dalmatinskih luka, odakle je dalje išla do Venecije i drugih gradova na zapadu. Situacija, koju su i mletačka i osmanska strana iskoristile da razviju trgovinu, odrazila se i na brojne gradove na obali u kojima je došlo do otvaranja skala i uključenja u trgovačke puteve. Tu se može istaknuti nekoliko gradova u kojima je trgovina solju bila glavna djelatnost i izvor zarade, kao što su bile osmanske skale Gabela na Neretvi i Makarska te mletački Šibenik koji je, osim paške soli, trgovao i solju privatnih vlasnika. Nadalje, skala u Obrovcu je također bila važno osmansko središte koje se osnovalo s primarnim ciljem da se iz tog grada u Osmansko Carstvo izvozi sol s paških solana.

A tu su još i dvije najveće skale u Dalmaciji, to jest Zadar i Split, pri čemu se Zadar isticao po izvozu stoke zbog čega je bio najvažnija luka iz koje su Mlečani dobavljali mesne proizvode. Isto tako, u Zadru se nalazio i lazaret koji je bio osposobljen za primanje trgovaca, a jedan se mogao naći i u Splitu, najbitnijoj skali u Dalmaciji. Splitska skala se otvorila krajem 16. stoljeća nakon prijedloga koji je iznio Židov Danijel Rodrigo, a u kasnijim desetljećima postala je glavna luka iz koje su Osmanlije izvozile svoje i uvozile proizvode sa zapada. Na samom kraju, treba naglasiti da bi se ova tema i u budućnosti trebala istraživati kako bi se stvorila cjelokupna slika o tome kako je trgovina u Dalmaciji tekla u 16. i 17. stoljeću između Mlečana i Osmanlija.

6. Sažetak

Trgovački odnosi između Mlečana i Osmanlija u Dalmaciji tijekom 16. i 17. stoljeća

U ovom diplomskom radu daje se prikaz o trgovačkim odnosima između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva u 16. i 17. stoljeću na području Dalmacije. U prvom je poglavlju opisana povijest Dalmacije u ovom razdoblju s posebnim naglaskom na trgovinsku razmjenu i negativan učinak koji su na nju imali ratovi i drugi problemi poput bolesti i krađa. U sljedećem poglavlju prikazuje se trgovina Bosanskog pašaluka, to jest kako je tekla trgovinska razmjena i koji su gradovi bili najbitnija trgovinska središta. Isto tako, opisuje se uloga Dubrovačke Republike u trgovini između unutrašnjosti Balkana i zapadne Europe, kako su Dubrovčani iskorištavali razdoblje osmansko-mletačkih ratova, a ujedno su ilustrirane i glavne karakteristike trgovine te su navedeni njeni najbitniji proizvodi. Posljednje poglavlje bavi se trgovanjem primorskih skala, pri čemu je pozornost posvećena Gabeli na Neretvi, Makarskoj, Šibeniku, Zadru, Obrovcu i Skradinu, to jest opisano je kako je u ta dva stoljeća tekla trgovinska razmjena između Mlečana i Osmanlija preko tih gradova. Na samom kraju objašnjena je važnost trgovinske razmjene u splitskoj skali koja se isticala kao najistaknutija luka na trgovačkom putu između Osmanskog Carstva i zapada Europe.

Ključne riječi: Dalmacija u 16. i 17. stoljeću, Osmansko Carstvo, Mletačka Republika, trgovinska razmjena, Bosanski pašaluk, primorske skale.

7. Summary

Trade relations between the Venetians and the Ottomans in Dalmatia during the 16th and 17th centuries

This master's thesis deals with the trade relations between the Republic of Venice and the Ottoman Empire during the 16th and 17th centuries in Dalmatia. The first chapter describes the history of Dalmatia through this period, with special emphasis put on the trade and the negative impact of wars and other problems, such as diseases and thefts. In the next chapter, an account of the trade of the Bosnian Pashalik is given, i.e., how the trade developed, and which cities were the most important trade centres. Likewise, the role of the Republic of Dubrovnik in the trade between the interior of the Balkans and Western Europe is described and how Dubrovnik took advantage of the period of the Ottoman-Venetian wars. What is more, the main characteristics of the trade are explained, and its most important products are listed. The last chapter deals with the trading of the coastal ports of Gabela on the Neretva river, Makarska, Šibenik, Zadar, Obrovac and Skradin, i.e., it is illustrated how the trade between the Venetians and the Ottomans took place through these cities. In the end, the importance of the port of Split, which stood out as the most prominent port on the trade route between the Ottoman Empire and Western Europe, was described.

Key words: Dalmatia in the 16th and 17th century, the Ottoman Empire, the Republic of Venice, trade exchange, Bosnian Pashalik, coastal ports.

8. Popis literature

V. Costantini, 2015, Alternative Paths Towards the Age of Mercantilism: The Venetian Project of the Scala di Spalato, *Bordering Early Modern Europe*, Harrassowitz Verlag, 2015, str. 63-76.

G. Cozzi – M. Knapton – G. Scarabello, 2007, *Povijest Venecije sv. 2.*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2007.

Ć. Čičin-Šain, 1959, Pisma Marka Kavanjina splitskog trgovca iz prve polovine XVII stoljeća. *Starine: Knj. 49*, Zagreb, 1959, str. 105-226.

L. Čoralić, 2009, U okrilju Privedre – Mletačka Republika i hrvatski Jadran, *Povijesni prilozi*, vol. 28, br. 37, Zagreb, 2009, str. 11-40.

defter. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. 5. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14212>>.

dizdar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 19. 5. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15549>>.

dragoman. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 19. 5. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16133>>.

S. F. Fabijanec, 2012, Pomorstvo na istočnom Jadranu: trgovački promet i pomorske opasnosti krajem srednjega vijeka i početkom modernoga doba, *Historijski zbornik*, vol. 65, br. 1, Zagreb, 2012, str. 41-64.

S. F. Fabijanec, 2013, Proizvodnja i trgovina sira u Dalmaciji krajem srednjeg i ranog novog vijeka, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 31, 2013, str. 127-160.

S. F. Fabijanec, 2014, Od sajma do sajma: pomorski obalni promet u ritmu svetaca zaštitnika na Jadranu krajem srednjeg vijeka, *Croatica Christiana periodica*, vol. 38, br. 74, 2014, str. 23-40.

T. Farkaš, 2015, Oružani sukobi Mletačke Republike i Osmanskog Carstva kroz 16. i 17. stoljeće, *Essehist*, vol. 7, br. 7, Osijek, 2015, str. 61-67.

V. Kursar, 2017, Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovici 16. stoljeća i politika osmanske Porte, *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*, ur. B. Došen, Zadar, 2017, str. 395-410.

F. C. Lane, 2007, *Povijest Mletačke Republike*, Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2007.

T. Mayhew, 2008, *Dalmatia between the Ottoman and Venetian Rule: Contado di Zara 1645-1718*, Rim: Libreria Editrice Viella, 2008.

N. Ostojčić, 2022, *Ekohistorijski aspekti habsburških i mletačkih protuepidemijskih mjera u 18. stoljeću*, Diplomski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2022.

W. Panciera, 2013, Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 45, br. 1, 2013, str. 9-37.

M. Pavić, 2014, *Jugoistočna Europa pod osmanskom vlašću*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014.

M. P. Pedani, 2008, Ottoman merchants in the Adriatic: trade and smuggling, *Acta Histriae*, vol. 16, br. 1/2, 2008, str. 155–172.

I. Pederin, 1990, *Mletačka Uprava, Privreda i Politika U Dalmaciji: 1409-1797*, Dubrovnik: Časopis "Dubrovnik", 1990.

Š. Peričić, 2001, Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol., br. 43, 2001, str. 45-83.

Š. Peričić, 2016, *Prinosi povijesti gospodarstva Šibenika i njegova područja do 1940. godine*, Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 2016.

poklisar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. 5. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49036>>.

Porta. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. 5. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49560>>.

T. Raukar, 1977, Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV. i XVI. stoljeću, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 10, br. 1, Zagreb, 1977, str. 203-225.

T. Raukar - I. Petricioli - F. Švelec - Š. Peričić, 1987, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar: Narodni list - Filozofski fakultet, 1987.

S. Sander-Faes, 2015, Merchants of the Adriatic: Zadar's Trading Community Around the mid-16th Century, *Union in Separation: Diasporic Communities in the Eastern Mediterranean (1100-1800)*, ur. Georg Chirts et al., Rim, 2015, str. 647-664.

S. N. Saroqhi, 1986, The Venetian Presence in the Ottoman Empire, *The Journal of European Economic History*, 15, Rim, 1986, str. 345-384.

F. Taslidža, 2011, Trgovina hercegovačkog sandžaka u prvim decenijama XVII stoljeća, *Prilozi*, 40, Sarajevo, 2011, str. 55-76.

S. M. Traljić, 1962, Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću, *Pomorski zbornik*, 1, Zagreb, 1962, str. 341-37.

S. M. Traljić, 1973, Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 20, Zadar, 1973, str. 447-458.

S. M. Traljić, 1974, Izvoz drva preko Obrovca krajem XVI st., *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 21, Zadar, 1974, str. 261-269.

S. M. Traljić, 1975, Dva priloga povijesti šibenske trgovine sredinom XVII stoljeća, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti*, god. 14, br. 6, Zadar, 1975, str. 567-574.

vakuf. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. 5. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63672>>.

J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam international, 2007.

J. Vrandečić, 2013, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split: Filozofski fakultet, 2013.

M. Zaninović-Rumora, "Solne mjere otoka Paga od XIV. do XVI. stoljeća", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol., br. 38, 1996, str. 97-102.